УзССР Давлат китоб палатаси
Гос. книжная палата УзССР
3003 96

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

1996 ЙИЛ

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ • СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН 26 январ, № 4 (3341)

ТАДҚИҚОТ * АХБОРОТ

ФИТРАТНИНГ ЯНГИ ҲИКОЯСИ

«Қиз қотили» ҳикояси эълон қилинганда ўша давр шўро танқидчилари уни жуда нохуш, бошқача айтганда, найза билан қарши олди. Жумладан, 1933 йилнинг 21-23 сентябр кунлари бўлиб ўтган Ўзбекистон жумҳурияти Шўро ёзувчилари союзи ташкилот бюросининг пленумида «Ўзкомпартия марказқўмининг адабиёт ҳақидаги июл қарорининг бажарилиши ва жумҳурият ёзувчилар қурултойига тайёргарлик тўғрисида» маъруза қилган Зиё Саид драматург Умаржон Исмоиловнинг «Пахта шунғиялари» асарини ҳамда Абдурауф Фитратнинг «Қиз қотили» ҳикоясини мафкура жиҳатидан бетутуруқ асарлар, деб атаган ва бундай асарларнинг пайдо бўлишини ёзувчилар орасида синфий ҳушёрлик бўшаштириб юборилгани оқибати, деб баҳолаган («Ўзбекистон шўро адабиёти» журнали, 1933 йил, 9-10-сонлар).

Мен бу ҳикояни ўқишдан олдин танқидчилик тарихига доир манбааларда юқоридагидек фикрларга дуч келгандим. Вақти келиб ҳикояни ўқидим... очиғи, қайта-қайта ўқидим ва таажжубга тушдим: наҳотки, истеъдодли адабиётшунос, атоқли драматург, моҳир ёзувчи Фитрат шундай ҳикоя ёзган бўлса?! Наҳотки, асарининг бу қадар бўшлигини сезмаган бўлса?!

Кейинроқ А. Фитратнинг бадиий асарлари билан яқиндаң танишгач, адибнинг сатрлар орасига «яширган» фикрларини ўқишга муяссар бўлдим... Шунда атоқли адибнинг нега «бўш» ҳикоя ёзганлиги сирини англадим. Бир мутафаккир сифатида А. Фитрат шўро тузуми хотин-қизларни озод қилгани, уларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқлигини таъминлангани ҳолда, бу жабҳада «чегарадан ошиб», суиистеъмолга йўл қўяётганини ҳам сезган. Унинг қалбида шўроларнинг бу сиёсатига қарши норозилик туйғуси юзага келган. Ёзувчи шўролар шиор қилиб олган синфий кураш ақидаси, жангари мафкураси инсонларни, хусусан, хотин-қизларни не кўйларга солишидан огоҳ этаётгандек бўлади. Бу эса асарда ўзига хос тарзда ифодасини топган. Шу боис ҳикояда, юзаки қараганда, «синфий душман»ларни фош қилиш ҳодисаси қаламга олингандай туюлса-да, аслида «жангари, синфий шўро хотин-қизларининг юзини кўриб қўйинг!» деган мақсад ётади. Шу жиҳатдан бу ҳикояни мумтоз адабиётдаги «тажоҳили орифона» (билиб билмасликка олиш) усулида ёзилган ҳаётий пародия дейиш мумкин.

«Қиз қотили» ҳикояси «Ўзбекистон шўро адабиёти» журналининг 1933 йил, 1-сонида эълон қилинган.

Бойбўта ДЎСТҚОРАЕВ,
филология фанлари номзоди

3-бет

Таниш чеҳралар

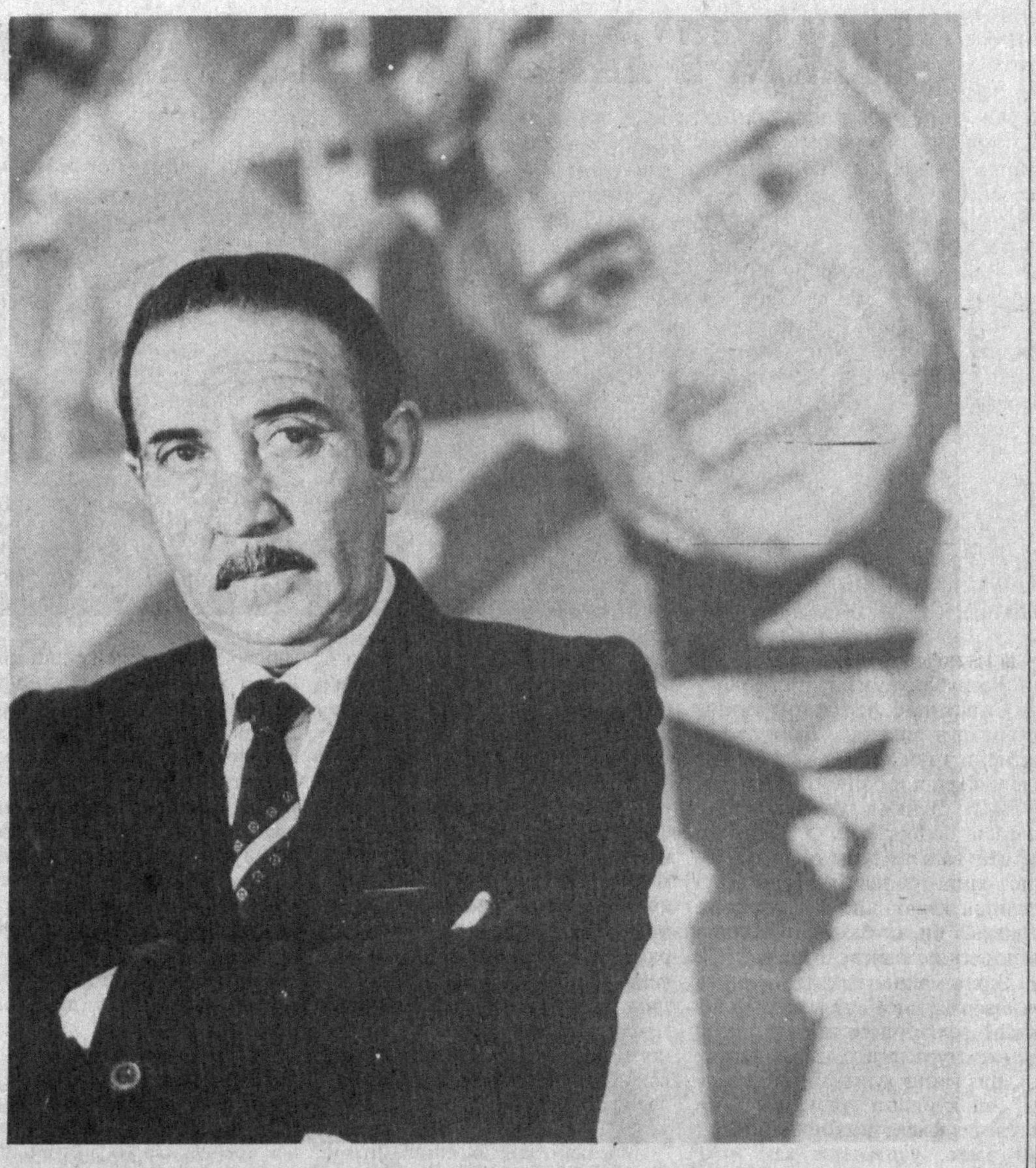

Ўзбекистон халқ артисти Жавлон Ҳамроев

Муносабат

НАРХ БОШҚА, ТАННАРХ БОШҚА

Ўтган йили пойтахтимиздаги «Зарафшон» ресторанининг муҳташам залларидан бирида иқтисодий мавзуда қалам тебратаётган журналистларнинг республикамизнинг кўзга кўринган иқтисодчи, молиячи олимлари, мутахассислари билан учрашуви бўлиб ўтган эди. Республика раҳбарияти ташаббуси билан уюштирилган бу мулоқотдан кўзланган мақсад — оммавий ахборот воситаларида ёритилаётган иқтисодийислоҳотларнинг бориши ва муаммоларига доир мақолаларнинг савиясини ошириш, мухбирларнинг эса шу соҳага оид хабардорлиги даражасини мустаҳкамлаш, олимлар ва журналистлар ўртасида умумий ишга бевосита дахлдор ҳамкорликни йўлга қўйиш эди.

Ўша суҳбатда олимларга «Маҳсулотнинг таннархи, уни арзонлаштириш масаласи бозор муносабатлари шароитида ҳам кун тартибида бўладими, мутасадди ташкилотлар бу ишга аралашадими ёки бундан буён ҳамма нарса бозорнинг қўлида бўладими?», деб савол берган эдим, даврабоши «таннарх» эмас «нарх» денг, деб мени «тузатди». Йўқ, таннарх ҳақида гапирмоқчиман, дедим. Ва фикримни тушунтирдим: «Биз анчадан бери иқтисодий фаолият натижасининг асосий омилларидан бири ҳисобланган бу кўрсаткичга, яъни таннархга эътибор бермай қўйдик. Таннархни арзонлаштириш, унинг таркибида билвосита харажатларни камайтириш, харидорга арзон маҳсулот етказиб бериш вазифаси негадир хаёлимиздан қочди. Айрим товарлар, масалан тадбиркорлар томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар таркибида ўша маҳсулотни етиштириш билан бевосита боғлиқ харажатлардан билвосита харажатлар устунлик қилади. Албатта, маълум меъёрларгача бундай харажатларнинг бўлиши табиий. Аммо, биз маҳсулотни арзон сарф-харажат ҳисобига етиштириш йўлларини етарли даражада ўйламаяпмиз, кам сарф қилиб кўп маҳсулот етиштиришга интилмаяпмиз. Бундай интилиш, ижозатингиз билан айтайинки, айрим ошхоналардагина мавжуд. Улар кам масаллиғдан кўп маҳсулот чиқаришга жон-жаҳдлари билан интилишмоқда. Ишлаб чиқаришда-чи?»

Саволимга тахминан қуйидагича жавоб олдим: бугун энди таннархдан кўра нарх муҳимроқ. Нархни бозор белгилайди. Талаб катта бўлса нарх ошади, маҳсулот кўпайса товар арзонлашади. Таннархнинг қандай бўлишидан бундан буён ишлаб чиқарувчининг ўзи манфаатдор. Бозор шароитида давлат бу ишга аралашмайди.

Жавоб мени қониқтирмади. Умуман, учрашув якунида шу нарса маълум бўлди: мухбирларнинг кўпида бозор муносабатлари, иқтисодий қонуниятларга доир тушунчалар ҳали заиф, айрим олимларимиз, мутахассисларда эса ҳамон иқтисодиётнинг давлат бошқаруви тасаввури кучли. Бундан ҳеч ким хафа бўлгани йўқ. Ҳар икки томон ҳам муҳокама этилган мавзуга оид билимларни янада чуқурлаштириш зарур, деган хулосага келди. Биз учун муҳими, шу учрашувдан кейин Тошкент Давлат иқтисодиёт университетида журналистлар учун махсус иқтисодий ўқув ташкил этилди ва у ўзининг яхши самараларини берди.

Вазирлар Маҳкамасида ғалла ва пахта етиштиришнинг 1995 йилги якунлари ҳамда бу борадаги 1996 йилги режаларга бағишланган йиғилишда таннарх масаласи кескин қўйилди. Президентимиз бизда ҳали маҳсулот таннархини аниқлашнинг мукаммал механизми яратилмагани, кўп маҳсулотларимизнинг таннархи асоссиз равишда ошиб кетаётгани, таннархни белгилашда унга кетган бевосита сарф-харажатлар эмас, дунё нархларини кўзда тутиш ҳоллари ҳам мавжудлигини қаттиқ танқид қилди. «Шуни англаб етиш керакки, — деб уқдирди Президент, таннарх белгилаш механизмини ишлаб чиқмас эканмиз, қишлоқ хўжалигида банд бўлган одамларни бошқа соҳаларга ўтказиш масаласини ҳам ҳал этиш қийин бўлади. Бугун ўн нафар ортиқча одамни ушлаб турган, уларнинг иш ҳақи ва бошқа харажатларини таннархга киритган бригадир ёки раис эртага юзта одамни ушлаб турмайди, деб ким кафолат бера олади? Қолаверса, таннарх ҳаддан ташқари ортиб кетса, маҳсулотни дунё бозорида сотишнинг ўзи бўлмайди, ахир. Бу ҳақда жиддий ўйлаб кўриш, бозор иқтисодиёти қонуниятларига қатъий амал қилиш пайти етди».

Масала жуда равшан қўйилди. Пахта, ғалла каби халқимиз эҳтиёжи учун зарур бўлган маҳсулотларни етиштиришда «бевосита» ва «билвосита» харажатлар нисбатини ўрганиш ва бунда маълум қоидаларга амал қилиш зарур. Айрим тадбиркорлар ҳозир нима қилмоқда? Кўзни ўйнатадиган хизмат хоналари — «офис»лар, улардаги қимматбаҳо мебеллар, видеотехника, замонавий телефонлар, хорижда чиқарилган хизмат автомашиналари харажати, сайру саёҳатларга сарфланаётган пуллар ҳам ишлаб чиқарилаётган маҳсулот таннархига қўшилмоқда. Бозор, тўла маънода, рақобат имкониятининг мавжудлиги даражасида шаклланмаган экан, бундай ҳоллар бизга тўғри келмайди. Бозорни совутиб, харидорни ранжитади.

Таннарх таркибини ислоҳ қилиш пайти келди.

А. МЕЛИБОЕВ

Сўнгги соатда

ИШ БЎЛСА ЭЪТИРОФ ҲАМ БЎЛАДИ

«Труд» газетасининг куни кечаги сонида «Ўзбекистон — яна бир Осиё «йўлбарси»ми?» сарлавҳали мақолани ўқиб мамлакатимизда мустақилликнинг сўнгги йилларида амалга оширилаётган ишларга берилган юксак баҳодан суюндим, газетанинг ҳаққоний иқрорига қойил қолдим. Бу матбуот нашри илгари ҳам Ўзбекистонда кечаётган жараёнлар ҳақида холислик билан ёзилган мақолаларга ўрин берганлигини эътироф этиш керак.

«Новости» агентлиги мухбирлари А. Безверхов ва В. Мижирицкийлар қайд этишганидек, кейинги икки йилда республикамиз билан алоқа боғлаган чет эллик сармоядорлар, йирик корхоналар шу чоққача иқтисодий муносабатларда биз билан доимий шерик бўлиб келган россиялик ишбилармонлардан ўзиб кетишмоқда. Буни бу йил Ўзбекистоннинг яқин хориж мамлакатлари билан товар айирбошлаш алоқалари 3,3 фоизга, узоқдаги хорижий мамлакатлар билан эса 12,3 фоизга ўсаётгани ҳам кўрсатиб турибди. Ўзбекистонда ҳозир юзга яқин Ўзбек-Россия қўшма корхоналари иш олиб бораётган бўлса, АҚШнинг 188та, Покистоннинг 184та, Туркиянинг 154та қўшма корхоналари қўшма фаолият олиб боришмоқда. Ривожланган мамлакатларнинг йирик корпорациялари Ўзбекистонда автомобилсозлик, телекоммуникация, темир йўлларни электрлаштириш ва бошқа истиқболли соҳаларда кенг кўламда ҳамкорлик қилаётганликлари бугун россиялик ишбилармонларга ибрат бўлиши керак.

Мухбирлар мамлакатимиз ҳаётидаги бу жараённи Ўзбекистон бугун халқаро иқтисодий муносабатларда янги босқичга кўтарилаётгани, Президент Ислом Каримовнинг республиканинг барқарор иқтисодий равнақи йўлида узоқни кўзлаб юргизаётган сиёсатига боғлаган ҳолда изоҳлайдилар.

Бир иқтисодчи олим сифатида «Труд» газетасининг бу иқрори мени мамнун этади. Индаллони айтадиган бўлсак, мустақиллик йилларида республикамизда бундан ҳам катта эътирофларга арзийдиган ишлар бўлмоқда. Гап мана шунда.

Эгамберди ВАЛИЖОНОВ,
иқтисод фанлари номзоди, доцент

Нақд гап

МЕН НИМАДАН ҚУВОНДИМ?

Яқинда Тошкент шаҳридаги Абдулла Набиев номли Болалар ва ўсмирлар ижодиёти маркази раҳбарияти «Ҳулкар» ёш ижодкорлар тўгарагини қайта тиклашга қарор қилди. Ижодга ҳавасманд болалар истеъдодини аниқлаб, уларни тарбиялаш учун шоиралардан бирини тўгарак раҳбарлигига таклиф этишди. Бу ҳақда бир неча нусхада эълон ёзилиб, яқин атрофдаги 5 та мактабга тарқатилди. Марказдагилар ҳам, тўгарак раҳбари ҳам бугунги шароитда ота-оналар фарзандларини тўгаракка юборармиканлар дея бош қотирдилар. Чунки мактаб ўқувчиларининг баъзилари ҳатто мажбурий таълим дастурини ўзлаштириш бурчини четга суриб, бозорда, гузару чорраҳаларда сақичу папирос, шоколаду печенелар сотиш билан машғул бир пайтда, ижодий тўгаракка ҳавасмандлар топилармикан?

Хавотир асоссиз бўлиб чиқди — номзодлар кутилганидан кўп топилди. Уларнинг ҳар бири билан суҳбатлашиб, шеър ва ҳикоя машқлари маъқул топилган ўқувчиларнинг ўн етти нафари тўгарак аъзолигига қабул қилинди. Тўгарак раҳбари қоидаги кўра болаларнинг исмшарифлари, ёши, турар жойи ва ота-оналарининг ишхоналари тўғрисидаги маълумотларни қайдлар дафтарига ёзиб олди: Алишер шоир-журналистнинг, Маъмура ўқитувчининг, Манзура «Семург» корхонаси ишчисининг фарзандлари экан. Қолган ўн тўрт нафар болакайнинг уч нафари фирма директорларининг, бир бола йирик қўшма корхона раҳбарининг, икки қизалоқ врачларнинг, бир қизча республикамиздан ташқарида ҳам машҳур завод директорининг, яна бири Марказий Осиёда ягона завод директори ўринбосарининг фарзанди.

Тўгаракка қатнашиш ёки фарзандини қатнаштириш ҳар кимнинг ихтиёрида. Бироқ бугунги бозор иқтисодиёти шароитида аллақачон ўзини тиклаб, ҳар томонлама моддий асосини яратиб олган кишиларнинг ўз фарзандларини савдо-тижоратга эмас, ижод оламига йўллай бошлагани мени қувонтирди. Кўз олдимда мактаб партасида илҳом ва иштиёқ билан ёзилган машқ дафтарлари турарди. Бу ҳаваскорлар орасидан ҳали кимлар етишиб чиқажаги, уларнинг истеъдод даражаси қандайлиги келажакда кўринади. Лекин бугун бу болажонларнинг руҳий баркамоллик оламига эътиқод билан қадам қўйганликлари муҳим ва қувончли ЯНГИЛИК эди!

Балки бу тамоман янгилик ҳам эмасдир. Назаримда, бозор иқтисодиётига ўтиш бошланган ойларда биз бироз саросимага тушдик, шекилли. Бозорда, табиийки, моддий бойликнинг харидори кўпроқ бўлади. Маънавий бойлик яратувчилар сони саноқли бўлганидек, улар маҳсулоти қадрини ўрнига қўядиган харидорлар ҳам ҳисобли. Янгидан пайдо бўлган саноқсиз савдо расталари шунинг учун ҳам ўтган маълум вақт оралиғида маънавиятга соя ташлаб, бизни кўзга тез чалинадиган моддий неъматлар билан бироз чалғитди. Илиги тўқ, кўзи тўқ иймонли одамларгина юрагини поклашга, шуурини чархлашга қодир бўладилар, деганлари ростга ўхшайди. Бундай кишилар ҳар қандай шароитда ҳам маънавий баркамоллик пиллапояларидан юқори кўтарилишга ўзларида куч-ғайрат, шижоат топа оладилар. Ўзларини йўқотмайдилар, солиҳ йўллардан чалғимайдилар, адашмайдилар.

Шу жумлаларни қоғозга туширдиму ўйланиб қолдим. Мустақилликнинг бешинчи йилида яшаяпмиз. Энг оғир қийинчиликлар ортда қолди. Истиқлол мевалари кўрина бошлади. Моддий ва маънавий ўсишимиз барқарорлашмоқда. Аммо, баъзи бирларимиз узоқни кўра олмай, ўтиш даври паст-баландликларига кўникмай ўзни ҳар кўчага ураётганимиз, бозор муносабати дея гоҳо иймон-эътиқодимизни ҳам бозорга солаётганимизчи?

Мукаррама
МУРОД қизи

АМИР ТЕМУР 660

«ҲАЙРАТ ИСТАСАНГ, СУКУТ САҚЛА»

Соҳибқирон бобомиз Амир Темур сиймосини гавдалантириш, темурийлар тарихини тиклаш ишига мўйқалам соҳиблари ҳам ўзига хос улуш қўшмоқдалар.

25 январ куни Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи биносида кўргазма очилди. Бу кўргазмада Т. Қурёзов, Р. Худойберганов, И. Воҳидов, Э. Машарипов, А. Абдуллаев, М. Йўлдошев, Ҳ.Санаев каби мусаввирларнинг энг янги асарлари биринчи марта намойиш қилинмоқда.

Кўргазманинг катта қисмини иқтидорли рассом Тўрабек Қурёзов мўйқаламига мансуб асарлар ташкил қилади. Т. Қурёзов кўргазмага қўйилган ҳар бир асарини яратишдан олдин ўнлаб тарихий манбалар, афсона ва ривоятларни синчковлик билан ўрганиб чиққан. Огаҳий, Абулғози Баҳодирхон каби адибларнинг тарихий асарлари, Туркия ва Ҳиндистондаги илк манбалар билан ҳам яқиндан танишган бу мўйқалам соҳибининг асарлари тарихий ҳақиқатга яқинлиги билан томошабинлар диққатини тортмоқда.

У Амир Темур қиёфаси акс эттирилган икки асари билан кўргазмада қатнашмоқда. Уларнинг бирида соҳибқирон бобомизнинг баҳодирона кўриниши акс эттан бўлса, иккинчисида Амир Темурнинг тахтда ўтирган ҳолати гавдалантирилган. Тарихий ва адабий манбалар асосида ишланган «Йилдирим Боязид», «Чингизхон», «Ўгизхон, «Аланқува» «Мумтоз Бегим» каби асарлар ҳам шу истеъдодли рассом мўйқаламига мансуб.

Тарихдан маълумки, Амир Темур Аҳмад Яссавий тариқатига алоҳида эътибор билан қараган. Мусаввир Т. Қурёзовнинг «Аҳмад Яссавий» асари бу икки буюк зот ўртасидаги уйғунликни яна бир бор исботлайди. Соҳибқирон Амир Темур билан пири комил Аҳмад Яссавий ўртасидаги ўзаро боғлиқликни мусаввир Ҳ. Санаев ҳам ўз имконияти даражасида тасвирлашга ҳаракат қилган. Шунинг учун ҳам у чизган «Аҳмад Яссавий» портрети Амир Темурга бағишланган кўргазмани нурлантириб турибди.

Кўргазмадаги суратларни нурафшон қилиб турган асарлардан яна бири Ҳ. Санаевнинг «Баҳоуддин Нақшбанд» портретидир. Кўргазмага қўйилган асарлар ичида темурий шаҳзода ва маликалар, бошқа тарихий шахслар портретлари ҳам томошабинларда қизиқиш уйғотмоқда. Ҳ. Санаевнинг «Улуғбек», Р. Худойбергановнинг «Бобур», Т. Қурёзовнинг «Мумтозмаҳал» каби тарихий шахслар сиймоси гавдалантирилган асарлари шулар жумласидандир.

Мусаввир Э. Машариповнинг «Шоир ва мусаввир» асарида эса XV асрнинг буюк мўйқалам устаси Камолиддин Беҳзод ва мутафаккир шоир Алишер Навоийнинг ижодий суҳбати акс эттирилган.

Кўргазмадан жой олган Р. Худойберганов, М. Йўлдошев каби муссавирлар мўйқаламига мансуб асарларда бир умумий хусусият кўзга ташланади. Р. Худойбергановнинг «Гўри Амир», «Бибихоним», «Шоҳи-Зинда», «Бухоро» каби асарлари ҳам, М. Йўлдошевнинг Самарқанд туркумига кирган қатор асарлари ҳам Темур ва темурийлар даври маданияти, меъморчилик санъатини акс эттиришга бағишланган.

Айниқса, ўз ижоди билан кўпчиликнинг эътиборини қозонган М. Йўлдошевнинг «Қадимий Турон бешиги» учлиги кўпчиликни ҳайратга солмоқда. Бу учлик қадимий ва навқирон уч шаҳар, уч маданий марказ — Хива, Самарқанд ва Бухорони ўзида жамлаган яхлит бир асар бўлиб, ҳар бирида шаҳарларнинг энг диққатга сазовор, бири иккинчисини такрорламайдиган ўзига хос жиҳатлари, алоҳида бўртиб турадиган кўринишлари акс эттан.

«Ҳайрат истасанг, сукут сақла» деганларида буюк мутафаккир Навоий ҳазратлари минг карра ҳақдирлар. Кўргазмага қўйилган ҳар бир асар улар олдида сукут сақлаб, ҳайрат кўзи билан кўриш, ҳайрат чархлаган ақл билан мушоҳада қилишга арзийди.

Темир ҚУРБОН

Маъруф ЖАЛИЛ

АМИР СУЛТОН БУХОРИЙ КИМ?

Фузулийнинг 500 йиллиги шарофати билан Туркияга борганимизда Ёзарлар бирлиги раиси Меҳмет Дуғон Миразиз Аъзам билан иккимизни юбилей тантаналаридан кейин суҳбатга тортди.

— Бир келибсизлар, яна келиш қачон насиб қилади. Туркия билан танишинглар, — деди. Биз рози бўлдик. Истамбулда оламга машҳур Аё София мачити, Тупқопи музейи ва бошқа жойларни, Куне, Бурса, Анқара, Баликесар каби шаҳарларни, хуллас Мармар денгизидан Қора денгизгача бўлган олти вилоятни кўрдик. Ҳаммаси ажойиб, гўзал, одамлари дилкаш, қадрдон экан.

Мени Амир Темур ва Султон Боязид билан боғлиқ жойлар кўпроқ қизиқтирарди. Меҳмет Дуғон бизни ўз машинасида қадимги Анқара қалъасига олиб борди. У Олтин тоғ деган тепалик устига қурилган экан. Узоқ йиллар, жанг-жадаллар, қаровсизлик оқибатида қалъа бузилиб, вайронага айланган. Илгари султонлар қароргоҳи бўлган муҳташам қалъа харобаларида ҳозир лўлилар истиқомат қилишади. Атрофига уйлар қуриб олишган. Қалъанинг кунчиқар томонидаги девори яхши сақланган. Тош ва семондан қурилган девор устига чиқдик. Унинг қалинлиги уч метрдан кам бўлмаса керак. Пастга қараган кишининг боши айланади. Баландлиги ўттиз метрдан ортиқ.

Мана шу тоғ этагида, анқара қалъаси ёнида Амир Темур билан Султон Боязид қўшинлари ўртасида қаттиқ уруш бўлган. 1402 йилда Амир Темур қўшинлари ғалаба қозонган.

Европа адабиётида Султон Боязидни босқинчи, жоҳил, очкўз, нодон, калтабин, тубан одам сифатида тасвирлашган. Аслида шундайми? Биз Султон Боязиднинг ҳаёти ҳақида жуда кам маълумотга эгамиз. «Султон Боязид ҳақида китоблар борми?» деб сўрасам, турк дўстларим «Йўқ», дейишди. Ҳар бир ҳукмдорнинг ёнида унинг қилган ишлари, айтган гапларини ёзиб борувчи котиб тарихчилари бўлган-ку.

Хуллас, Туркиянинг ўша пайтдаги пойтахти бўлган Бурса шаҳрига борганимизда (тақдир иноятги бўлса керак) тугуннинг бир учи кўринди.

Бурсалик ношир дўстимиз бошчилигида номозга бордик. Деворлари мармар билан қопланган салобатли мачит. Ташқи кўриниши оддий. Аммо ичи ғоят гўзал. Деворлари, шифти ранго-ранг нақшлар билан безатилган. Ерга чиройли гиламлар тўшалган. Минг киши бир йўла номоз ўқиса бўлади.

Бу мачитни Султон Боязид қурдирган экан. Унинг қурилиши билан боғлиқ, мен учун кашфиёт бўлган воқеани шу ерда эшитдим.

Султон Боязид пойтахтда мачит қурдирмоқчи бўлиб аъёнлар, уламолар билан маслаҳат қилади. Собунчи бобо деган авлиё мачит қурувчиларига ҳар куни иссиқ нон ёпиб бермоқчи бўлади. Собунчи бобо ким? Туркчада Собунчи деб новвойни айтилади. Бобони ўзбекча ота дейиш мумкин. Новвой ота. Бу Яссавий тариқатини Туркияда тарқатган авлиёнинг лақаби бўлса керак.

Бизни Собунчи бобонинг кулбаларига олиб боришди. Икки тавақали кичкина дарвозадан кириладиган торгина ҳовли. Бизнинг эски шаҳарлардаги чўпкори уйларга ўхшайди. Торгина тандирхона. Тандир қишлоқларимиздаги оддий тандирларнинг худди ўзи. Юқорироқ қурилган, тик туриб ёпилади. Унинг ёнида истиқомат хонаси. Ҳовлида тут дарахти. Мадрасада таҳсил кўрган бир йигит Собунчи бобо чироғини ёқиб, зиёратчилар билан муомала қилиб турар экан. Пастликда, кўча четида Собунчи бобонинг муъжазгина мачити бор.

Хуллас, Собунчи бобо ҳар куни Султон Боязид мачити қурувчиларини иссиқ тандир нони билан таъминлаб туради. Мачит қурилиши поёнига етади. Султон Боязид мачит очилишида амри маъруф қилишни Амир Султон Бухорийдан илтимос қилади. Лекин Амир Султон Бухорий Боязид Елдиримдан узр сўрайди.

— Шу вазифани Собунчи бобо бажарсалар. Ул зоти шариф бунга ҳақли ва муносиброқдир, — дейди. Султон Боязид рози бўлади.

Давоми иккинчи бетда

ПАХТА ВА ПАХТАКОР ҚАДРИ

Пахтамиз доимо ҳаёт ташвишлари марказида турди. Баъзан бўёқ булиб ҳаммани уз атрофида айлантирди. Кези келганда, қадимдан далаларимизни безаб турган бошқа экинларни суриб қуйди. Ҳатто лалми экиладиган қир-адирларда ундирилган пахта ҳосили, унга кетган сув, техника, ёқилғи харажатларининг урвоғига арзимаса ҳам, барибир, пахта экилиши керак эди. Экилди. Узоқ йиллар давомида узбек тупроғининг қаймоқдай икки миллион гектари, яъни жами экин майдонининг 70 фоизи пахта билан банд бўлди. Етиштирилган ҳосилнинг эса 90 фоизи хомашё сифатида Иттифоқ фондига тушиб турди. Республикамиз пахта хомашёси етиштириб берадиган гигант фабрикага айланди. Лекин у уз эҳтиёжи учун лоақал қулқоп ишлаб чиқариш имкониятига ҳам эга булмади. Чунки пахтамизнинг вазифаси бошқа эди. У СССРни четдан валюта эвазига пахта сотиб олиш ташвишларидан озод қилиши керак эди. Бу вазифани у шараф билан бажарди. Валюта хазинада қоладиган булди.

Пахта майдонларининг бошқа экинзорлар ҳисобига кенгайиб бориши деҳқончилигимизда пахта монокултурасини келтириб чиқарди. Биз унинг ҳукми билан яшашга, иш куришга ургандик. Буни пахтамиз фақат деҳқончилигимизни эмас, узимизни ҳам «моно»лаштириб қуйганидан кейин сезиб қолдик. Монокултура эса ғолибона одимлар билан ҳамма минтақаларимизга уз амрини утказди. Бутун-бутун майдонларни зах, шур босди. Тупроғимиз, экологиямиз узгарди, боғларимиз завол топди, самолётлардан тонналаб сочилган заҳарли химикатлардан не-не ширин жонларнинг саломатлигига путур етди.

Ҳа, пахтамиз кимларнингдир роҳат-фароғати учун хизмат қилди, бироқ узбек деҳқони учун жуда қимматга тушди. Биз эса буни кура-била туриб, унга сажда қилдик. Бизга «сенлар фақат пахта берсанглар булди, бошқаси билан ишларинг булмасин», — деб қуйилганди.

Пахтачилигимиз солномасида шунақа босқичлар ҳам булдики, ҳаммасини эслайверсак, тугамайди...

Хайриятки, эндиликда биз мустақилмиз. Уз ҳуқуқларимизни ҳимоя қиладиган, пахтамизнинг қадрини кутариб, уни эзгу мақсадларга хизмат қилдирадиган имкониятга эгамиз. Зеро, бугунги кунда Узбекистон Марказий Осиё минтақасидаги далил одимлар билан олға бораётган навқирон давлатлардан бири. Ҳаётимиз, турмуш тарзимиз узгараяпти. Яшашнинг янги тамойиллари шаклланяпти. Мулк, шахсий мулк эгалиги барча узгаришлар негизи, ҳаракатга келтирувчи қудратли куч сифатида намоён булаяпти. Айниқса, ерни хусусийлаштириб, деҳқон қулига бераётганимиз катта ижтимоий воқеа булди. Аммо катта ишнинг нозик томонлари ҳам йуқ эмас. Хуш, хусусийлаштирилган ер қандай самара бераяпти, биз ундан қандай фойдаланаяпмиз? Ернинг умри бекор утмаяптими? Бир вақтлар пахта эгаллаган далаларимизда бугун нималар усаяпти? Йўл қуйилетган камчилик-нуқсонларга барҳам бермоқ, ердан янада унумлироқ фойдаланмоқ учун қандайин таркиб-назорат механизмини ишга соламизми мақул?

Бу масалалар, шубҳасиз, жиддий таҳлилни талаб этади. Энг аввало шуни айтиш лозимки, ерни хусусийлаштириш уз навбатида техникани хусусийлаштиришни ҳам тақозо этаяпти. Деҳқон уз хусусий хўжалиги учун, айниқса, кичик тракторларга катта эҳтиёж сезаяпти. Биз эса ҳозирча унинг бу талабини қондиришга тайёр эмасмиз. Боз устига, хужаликлардаги эски тракторлар уз умрини яшаб булганлиги, эҳтиёт қисмлар нархининг баландлиги, уларни келтиришда сунъий тусиқларга дуч келаётганлиги пахтакор меҳнатини сузсиз қийинлаштираяпти. Сув, маданий уғит, ёқилғи, транспорт тақсимоти борасидаги муаммолар туғрисида гапирмай қуя қолайлик. Қисқаси, деҳқончилигимизда жиддий бош қотирадиган масала-муаммолар анчагина. Лекин жаҳон пахтачилигининг илғор тажрибаси, технологияси биз учун ёт эмас. Биз ана шу имкониятдан унумли фойдалана билмоғимиз, бошқа муаммоларни ҳам дадил ҳал этмоғимиз лозим.

Масалан, мустақиллигимизнинг узи пахта монокултурасига қарши қақшатгич зарба булди. Энди биз монокултура йулидан бормаймиз. Чунки бизга фақат пахта эмас, ғалла, картошка, гушт ҳам керак. Бу маҳсулотларни энди илгаригидек четдан келтириш иқтисодий жиҳатдан жуда қимматга тушади. Демак, энг мақбул йул — уларни узимиз етиштиришимиз зарур.

1995 йили қишлоқ хужалиги экинларини жойлаштиришда жиддий узгаришлар булди. Айниқса, 750 минг гектар суғориладиган ерга ғалла экилиши пахта майдонларининг қисқаришига олиб келди. Аммо пахтага булган талаб ошса-ошдики, камаймади. Бунда пахтанинг жаҳон бозоридаги баҳоси ғалланикидан анча юқори эканлиги ҳам уз таъсирини курсатди. Биз масаланинг бу томонини эътиборга олмай иложимиз йуқ. Пахтамиз энди бевосита уз қулимиздан жаҳон бозори сари йул олаяпти. У ҳозир экспортимизнинг карвонбошиси булиб турибди, бу мавқеини келажакда ҳам бошқа маҳсулотларга бермаса керак. Лекин биз пахтамиздан узимизда тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш янада фойдалироқ эканлигини ҳам унутмаслигимиз зарур.

Деҳқон аҳли ҳозир давлатимизнинг энг қудратли, ишончли устунига айланди. Демак, унинг узини ҳам улуғламоқ, ардоқламоқ керак. Масалага шу жиҳатдан қараганда, юртбошимиз Ислом Каримовнинг утган йил 29 июлда Вазирлар Маҳкамасида булган кенгашда сузлаган нутқида пахтакорга йил охирини кутмай баҳордаёқ аванс бериш, пахта сотишга дахлдор ташкилотларнинг айланма маблағини купайтириш, деҳқонни маблағ билан таъминлаш учун «Пахта банки»ни ташкил этиш, пахтанинг харид нархини 7-8 баробар ошириш каби пайсалга солиб булмайдиган жиддий масалаларни кун тартибига қуйгани деҳқон ҳаётидаги муҳим воқеалардандир. Лицензиялаш расмий ҳужжатларни соддалаштириш, пахтакорга фириб бериб, у етиштирган маҳсулотни «туя» қилиб юбориш йўлларини бекитиш, деҳқоннинг пахта заводлари билан алоқасини ташкилий узгартиришлардан мутлақо истисно қилиш каби қатор масалаларнинг пахтакор фойдасига ҳал этилиши ҳам айни муддао булди. Бироқ пахтачилигимизнинг бугунги аҳволини талаблар даражасида дейиш қийин. Кузги шудгорни кечиктириб ернинг дам олиш даврини қисқартириш, тупроқни мол туёғи билан зичлаб таркибини бузиш, ғузанинг усиш даврида меъёрсиз сув тараш, олинажак ҳосил сифатига эмас, купроқ кусаклар сонига маҳлиё булиш... Қисқаси, деҳқончилигимизда бундай иллатлар оз эмас. Айниқса, уроқда йуқ, мошоқда йуқ, хирмонда ҳозир деганларидек, айрим раҳбарларнинг бошқа пайтлари қорасини курсатмай, фақат терим даврида хирмонда ҳозир булиб, пахтакорнинг асабига тегиши ачинарли ҳолдир. Энг қизиғи, баъзи жойларда пахта учун мулжалланган энг яхши майдонларда беш-ун гектарлаб ерёнғоқлар усиб ётганлигини, пахтага йуқ техника, уғит, ёқилғи, сув улар учун етарлигини курасиз. Бу қинғирликлар айрим хужаликлар катталари ёки туман ҳокимлари билан боғлиқлигини билгач, «Ё, тавбангдан...» деб ёқангизни ушлайсиз.

Турган гап, халқ ва давлат манфаатидан уз манфаатини устун қуядиган, раҳбарлик шаънига доғ туширадиган бундай тасодифий кишиларнинг таноби шубҳасиз тортиб қуйилади. Ана шу ҳақда уйласам, «Шоли курмаксиз булмайди», — деган гап ёдимга тушаверади. Айни чоғда, халқимиз туғма истеъдодлардан қашшоқлашмаганини, орамизда бутун қалб ҳароратини эл-юрт иши учун, мустақиллигимиз учун аямай сарфлаётган фидойилар куплигини ҳис этиб, кўнглим таскин топади.

Келинг, шу уринда битта ёрқин мисол келтирай. Нарпай туманидаги Мирзо Бобур агрофирмаси раиси Салим Ҳабибовни купчилик яхши танийди. У ҳозир 61 ёшда, баланд буйли, алпқомат киши. Тошкент қишлоқ хужалиги институтини битириб, уз колхозига бош агроном сифатида ишга тайинланганида ғайрати ичига сиғмас 22 яшар йигит эди. Мана, энди унинг «раис бобо», «директор бобо» булганига ҳам қарийб 40 йил булиб қолди. Шу йиллар ичида у қишлоқ хужалиги тизимидаги неча-неча узгаришларни, ғам ва қувончларни бошдан кечирди, «Пахта иши» туфайли қамоқ-ҳибсларни ҳам курди. Лекин ҳеч қачон виждон амридан чекинмади, ҳар қандай оғир вазиятда ҳам ҳақгуйлиги, лабзи ҳалоллиги, покизалиги, бир сузлиги туфайли эл назаридан тушмади. Бугунги кунда ҳам унинг хўжалиги тараққиёт йўлида. Пахтадан ташқари консерва заводи, сутни қайта ишлаш заводи, нотўқима материалларни ишлаб чиқарадиган фабрика... Биз сўзда эмас, амалда саноатлашган агрофирмани кўриб ҳайратландик. Бошқаларини қўя туринг, биргина 6 гектарлик иссиқхонанинг ўзи бутун бошли хужаликни боқадиган катта хазина. Унда усаётган лимонлар, бодринг-помидорлар кузни яшнатади...

Албатта, агрофирмадаги бу кичик корхоналарнинг ҳаммаси катта ташвишлар, Самарқанду Тошкент қолмай елиб-югуришлар эвазига бунёд этилган. Аммо машаққатлар зое кетгани йуқ. Агрофирма аллақачонлар дунё бозорига чиқиб олган. «Мирзо Бобур агрофирмаси» тамғаси босилган пахта тойлари дунёнинг куп мамлакатлари — Россия, Швеция, Австралия, Корея, Лондонга жунатиляпти.

Ҳалол меҳнатлари, ишбилармонлиги туфайли Салим Ҳабибов 1995 йили Республика Олий Мажлиси депутатлигига сайланди. Худди шу йили «Шуҳрат» медали билан тақдирланди.

Шаҳрисабз туманининг Амир Темур номидаги жамоа хужалиги раиси Воҳид Муҳаммадиев билан яхши танишиб олгач, у ҳам нарпайлик Салим Ҳабибовдек фидойи инсон эканлигига ишонч ҳосил қилдим. У бошлиқ хужалик туманда илғорлардан.

— Пахтакор билан ҳисоб-китоб қай аҳволда? — деб сурайман раисдан.

— Биз ҳеч кимдан қарз эмасмиз, — жавоб беради у. — Биронта деҳқондан тилимиз қисиқ жойи йуқ. Биз пахта теримига келиб эмас, пахта ҳосилининг тақдири ҳал булаётган вақтларда, айниқса, деҳқонга купроқ қарашамиз.

Афсуски, раҳбарлар орасида баъзан «ким ошди» савдосини эслатадиган сал ғалатироқ йуллар билан амал миниб оладиган мансабпарастлари ҳам учраб туради. Бундай хужаликларда деҳқоннинг аҳволи унгланмайди. «Уч-қур»ларнинг эса деҳқон билан иши булмайди. Улар иложи борича қулига тушганини шилиш, узини қуллаб-қултиқлаб турганларнинг кунглини олиш билан машғул буладилар. Агар биз ёш, навқирон давлатимиз тезроқ қаддини тиклаб олишини истасак, биринчи галда давлатни алдайдиган, халқни менсимайдиган юлғичларнинг баҳридан кечмоғимиз керак. Истасак, бунинг йулини топамиз.

«Бир нарсани ҳеч ким, ҳеч қачон унутмаслиги керак: бу дунёда ҳақиқат ва адолат албатта қарор топади». Президентимизнинг бу сузлари замирида катта маъно-мақсад мужассам.

Пахтамиз фахримиз эди. Утган йиллар ичида ҳаётимизда қанча-қанча алғов-далғовлар булди-ю, аммо пахтанинг аҳамияти узгармади. У ҳамон диққат марказида турибди. Пахтамиз ойдин, катта йулдан бораяпти. Узбек пахтасининг жаҳоний шуҳрати келажакда ҳам ошиб бораверади.

Бобомурод ДАМИНОВ

Хива ва Бухоро шаҳарларининг 2500 йиллиги олдидан

УЛУҒ МИНОР ТАГИДАГИ ЎЙЛАР

Обидаларимиз авлодларга бизнинг кимлигимиздан далолат беради.

Ибн Арабшоҳ, XV аср

Бобокалонимиз ҳазрат Амир Темурнинг меъморий бунёдкорлигидан ҳайратга келган муаррих Ибн Арабшоҳ дил сузларини шундай ифода этган экан. Бу ҳайратни халқимиз асрлар давомида яратган меъморий олтин мерос ҳақида ҳам айтсак арзийди.

Туронзаминдаги яна икки муқаддас куҳна шаҳар — Бухоро ва Хиванинг жаҳон маданияти тараққиётида тутган урнини эътиборга олиб ЮНЕСКО шу икки шаҳарнинг 2500 йиллигини кенг миқёсда нишонлашга қарор қилди. Узбекистон ҳукуматининг Бухоро ва Хива шаҳарлари юбилейига тайёргарлик куриш ва уни утказиш ҳақидаги махсус қарорлари ҳам матбуотда эълон қилинди. Ҳозир ана шу айёмларга тайёргарлик қизиб кетган. Ҳар икки шаҳар улуғ туйга муносиб туёна тайёрлаш тараддудида, хусусан, тарихий-маданий обидаларни 1996-2000 йилларда таъмирлаш ва ободонлаштириш дастури тайёрланмоқда.

Куҳна Бухорони эслаганда даставвал куз унгимизда бу нуроний шаҳарнинг узига хос меъморий қиёфаси, машҳур меъморий қадриятлари намоён булади. Наршахийнинг «Бухоро тарихи» китоби ёзилганига ҳам қарийб минг йил булди. Куҳна обидаларни кезар эканмиз, улар тупроғидан гуё асрлар нафаси сезилиб тургандек булади. Қадимият ёдгорликларининг ҳар битта ғиштида боболар ниятининг изи бор.

... Куҳна Бухоро марказида Улуғ минор-Минораи калон вазмин салобат тукиб турибди. Қорахоний подшолардан Арслонхон иродаси билан 1127 йилда бунёд топган мавжуд минораларнинг энг нуронийси. Қарийб туққиз аср тарихининг гувоҳи булган бу минора қад кутарганда ҳали Москванинг номи ҳам йуқ эди. Лекин бу минора асрлар давомида курмаган ута мудҳиш ваҳшийликка шуролар даврида дучор булди. Фрунзе сарбозлари Бухорони уққа тутиб, ер билан яксон қилишни мақсад қилиб қуйган экан. Нуроний минора танаси уша вақтда нишонга олиб отилган замбарак уқларидан ғалвирдек булиб қолган эди. Бу жароҳатлар минорада учмас из қолдирди.

Уша пайтлардаёқ вайроналарни халқ назаридан яшириш мақсадида Бухоронинг энг бой, энг обод — Жуйбор манзили бутунлай бузиб ташланган. Кейинроқ эса баъзи меъморий иншоотлар ғишт учун бузиб олинди. Шаҳар иқлимини гуё соғломлаштириш баҳонасида қалъабанд деворлар уғит учун кулатилди, юзлаб сарҳовузлар эса қуритилди...

Уша пайтларда бир мадраса ва масжид ҳам бузиб ташланиб, улардан қолган Чорминор китобхонаси атрофи текислаб юборилганди. Бундай мисолларни куплаб келтириш мумкин. Яқинда Чорминорнинг бир минораси қулаб тушгани ҳам бежиз эмас. Шуролар даврида куҳна Бухоро келажагини белгиловчи асосий қонун-бош режа бир неча бор ишлаб чиқилди. Бахтимизга у қисман амалга оширилди ҳам. Бундан қарийб уттиз йил муқаддам туғилган янги бош режада шаҳарнинг қадимги қисми меъморий қуриқхона сифатида ҳеч қандай узгаришсиз қолдирилган ва секин-аста улимга маҳкум этилган эди. Бош режа муаллифи, архитекторнинг илмий асослаган тадқиқотида шаҳарнинг куҳна қисми тақдири жуда жун белгиланган экан: яқин йигирма йил ичида куҳна марказда фақат ғиштин иморатлар сақланиб қолади, унинг атрофидаги уй-жойлар ёшини яшаб, уз-узидан бузилиб кетади. Уларнинг урни эса текисланиб, обод гулзорга айлантирилади... Орадан куп йиллар утиб кетди, бош архитекторнинг бетайин башорати амалга ошмай қолди. Ҳозирги кунда куҳна Бухоронинг узига хос меъморий қиёфасини, атрофдаги меъморий муҳитни сақлаш долзарб масала булиб турибди.

Худди шундай ҳолни Хиванинг Ичон қалъасига булган муносабатда ҳам куриш мумкин эди. Муҳаммад Хоразмий юбилейи тараддудлари вақтида қалъа ичидаги барча синчкор иморатларни бузиб ташлаб, урнини осонгина ободонлаштириш таклифи булган эди. Оқибатда минг йиллар давомида ҳаёт қайнаган шаҳар маркази чалажон музейга айланиб қолар эди. Ичон қалъанинг «жон»и булган аҳоли ташқарига чиқиб кетиши мулжалланган эди.

Айтаверсак гап куп. Халқнинг бебаҳо бойлиги булмиш олтин меросни авайлаб-асраш ишлари уз навбатини кутиб турибди. Шуни алоҳида қайд этиб утиш керакки, куҳна шаҳарларимиз Бухоро ва Хивадаги меъморий ёдгорликларни таъмир этиш жабҳасида салмоқли, мақтовга арзигулик ишлар ҳам амалга оширилди. Бу уринда заҳматкаш халқ усталарининг фидойилигига тасанно айтмоқ керак. Кези келганда, мутахассисларни алоҳида ташвишга солаётган баъзи мулоҳазаларни айтиб утмоқчиман.

Архитектура — давр кузгуси. Унда халқнинг орзу-умидлари, гузаллик ҳақидаги тасаввурлари мужассам. Бобокалонларимиз асрлар давомида жаҳонга куз-куз қилгулик муҳташам бинолар яратишган. Эндиги авлод шу кунларда келажаги буюк давлатнинг фақатгина пойдеворини эмас, балки биноларини ҳам бунёд этаётганлигини унутмаслигимиз керак. Бугун қад кутараётган бинолар орзу этганимиз— нурафшон келажакнинг ҳам курку чиройи булсин.

Шунинг учун ҳам Бухоро, Самарқанд, Хива каби куҳна шаҳарларимиз мислсиз тезлик билан усиб, кенгайиб бораётган ҳозирги даврда куҳна шаҳарлар тараққиёти бош режаси ниҳоятда катта масъулият билан, ҳар жиҳатдан мукаммал ва куркам тузилиши талаб этилади.

Улуғ минор тепасидан янги Бухоро сарҳадларини кузатар эканмиз, шаҳарсозлик соҳасининг бир йирик мутахассиси — лойиҳа институтининг бош архитектори узи тасдиқлаган куҳна шаҳарларнинг режаларида қанчалик катта хатоларга йул қуйганини минг афсус билан тан олган эди. Шимол шаҳарлари учун ишланган шаҳарсозлик меъёрномаларининг қадимий шаҳарларимиз, хусусан, Бухоро шаҳри тараққиётига қанчалик салбий таъсир этганини курсатиб берганди.

Бундай кечириб булмас хатоларнинг такрорланмаслиги, шаҳар миқёсида тасодифий тажрибалар утказилмаслиги, келажак архитектурасининг тақдири, равнақ йуллари, услубий теран ва куркам булиши бугунги архитекторларга боғлиқ. Тошкент ва Самарқанд шаҳарларидаги Архитектура институтлари йил сайин улғайиб, давр талабларига монанд қадам ташлаб, олий малакали меъморлар тайёрламоқда. Шундай бир даврда Тошкент архитектура-қурилиш институти архитектура факултетидаги қатор кафедралар қисқартириб ташлангани бизни таажжублантиради...

Архитектура соҳасида етук, иқтидорли кадрлар булмаса, меъморчилигимизнинг келажаги хорижий мутахассисларга қолиши ҳам мумкин. Яқинда Узбекистон Президенти Ислом Каримов Германияда немис архитекторлари тайёрлаган Имом Бухорий меъморий мажмуи лойиҳасининг баъзи жиҳатларини туғри танқид қилди. Самарқанд, Бухоро, Хива каби шаҳарларнинг узига хос меъморий услуби, асрий анъаналари бор. Шундай экан, буюк муҳаддис аллома оромгоҳи яқинидаги меъморий бинолар қиёфаси ҳам анъанавий, ҳам замонавий услубларни уйғунлаштирган ҳолда ниҳоятда куркам ва мукаммал булиши керак. Узбек архитектурасининг узига хос хусусиятларини чуқур урганмаган архитекторлар ҳақиқатан ҳам жиддий камчиликларга йул қуйишгани очиқ-ойдин куриниб турибди. Меъморий безакларда услубий тарқоқлик мавжуд. Муқаддас зиёратгоҳни ташкил этувчи асосий меъморий ғоя сезилмайди. Имом Бухорий мемориали каби ғоят масъулиятли меъморий мажмуалар Узбекистон томонидан эълон қилинган янги халқаро танлов натижаларига кура энг яхши лойиҳа асосида бунёд этилса, айни муддао буларди.

Улуғ минор тагида ҳамкасблар билан меморий муаммолар ҳақидаги суҳбатимиз шу ҳақда булди. Ҳамманинг нияти холис: куҳна шаҳарларимиз янада файзиёб ва жозибали булсин, деймиз. Буюк бобокалонимиз ҳазрат Амир Темур Шаҳрисабздаги беқиёс Оқсарой пештоқига ҳамма билсин учун арабий сузлар билан «Агар валоятимиз (валийлигимиз) ва кароматимизга шак-шубҳанг булса иморатимизга қара!» деб йирик ҳарфларда битик ёздирган эканлар. Ҳозир юбилей арафасида куҳна шаҳарларимиздаги бундай меъморий зиёратгоҳлар янги чирой очмоқда. Умид қиламизки, мустақиллик маҳсули сифатида бунёд этилажак иморатларимиз ҳам халқимизнинг асрлар давомида фахри ва ғурури булиб қолади.

Пулат ЗОҲИДОВ,
архитектура фанлари доктори

АМИР СУЛТОН БУХОРИЙ КИМ?

Боши биринчи бетда

Собунчи бобо илҳом билан амри маъруф қилади. Фотиҳа сурасининг етти маъносини тафсир қилиб беради. Лекин у кишининг маърузасини ҳеч ким тушунмайди.

Амир Султон Бухорий ул зоти шарифнинг нутқини шарҳлаб, тушунтиргач, фикрнинг чуқур, кенг ва таъсирчанлигидан ҳамма ҳайрат ёқасини ушлаб қолади. Шу кундан Собунчи бобонинг шуҳрати ошиб кетади. Кучада курган ҳар бир одам у кишини тавоф қилади. Ҳовли ва мачити зиёратчиларга тулиб кетади. Ул зот «Шуҳрат — офат» деб уйлайди ва бир кечада Бурсадан ғойиб булади. Собунчи бобо қабри Оқшаҳарда экан.

Энди Амир Султон Бухорийга келсак. Бу улуғ зот ким? Туркияга қандай келиб қолган?

Ҳар бир шаҳарнинг энг машҳур ва гавжум жойлари булади. Самарқандда Регистон, Бухорода Арк, Хивада Ичан қалъа каби. Бурсада энг машҳур, деярли ҳамма автобуслар тухтаб утадиган жой Амир Султон Бухорий мақбараси экан.

Ёзарлар бирлиги Бурса вилояти булими бошлиғи Жиҳод Чуллоҳ бизни қаҳва ичишга таклиф қилди. Кун эндигина ботган, ғира-шира пайт. Жиҳод афанди қаҳвахона рупарасида, кучанинг нариги четидаги мақбарага ишора қилиб:

— Амир Султон Бухорий мақбараси, эртага келиб курасизлар. Туркий нақшбандларининг пири, — деди.

Нима дейишни билмай, бир мақбарага, бир Жиҳод афандига қараб турардим. Куп Бухорийлар ҳақида уқигандим. Лекин Амир Султон Бухорийни эшитмабман. Сир бой бермай қаҳва ичиб утирдик.

Эртаси куни мақбарага бордик. Таҳоратхона, мачит, ҳар хил бинолар Силлиқ тошлар ётқизилган ҳовли. Маҳобатли мақбара. Зиёратчилар куп. Мақбарага кириш тартиби бу ерда бошқача экан. Аёллар зиёратга кирганда эркаклар ташқарида туради. Эркаклар кирганда аёллар кирмайди.

Мақбаранинг катта-катта деразалари бор. Аёллар зиёрат қилаётган пайтда дераза ёнига бордик. Сағана устига духоба ёпкич ёпилган. Шу ерда, мақбара деворида осиғлиқ бир варақ қоғозга кузимиз тушди. Машинкада туркча ёзилган эди.

Унда ёзилишича бу мақбарада абадий қарор топган зот Амир Кулолнинг тунғич уғилларидир. Шуни уқидиму Садриддин Салим билан Исроил Субҳоний таржимасида нашр этилган «Дурдона» китобчаси эсимга тушди. Амир Кулол ва Баҳовуддин Нақшбанд мақоматлари ҳақидаги китобчада Амир Кулолнинг турт уғиллари булгани, тунғич уғиллари Амир Бурҳонни Баҳовуддин Нақшбанд, иккинчи уғиллари Амир Шоҳни Ҳазрат Шайх Ёдгор, учинчи уғиллари Амир Ҳамзани Мавлоно Ориф Регтароний, туртинчи уғиллари Амир Умарни Мавлоно Жамолиддин Деҳаи Осиёий тарбиясига берганлари ёзилган.

Демак, Амир Бурҳон Нақшбанд тариқатини мукаммал эгаллаб, пирнинг фотиҳасини олиб, уз сулукини тузган ва Нақшбандия тариқатини ёйиш учун Туркияга сафарбар қилинган. Султон Боязид ул зотни хушнудлик билан қабул қилган ва пирим деб қул берган.

Мақбара деворидаги қоғозда ёзилишича Султон Боязид Амир Бурҳоннинг Хинду хотун (бека) исмли қизларини уз никоҳига олган.

Амир Бурҳоннинг номи нима учун Амир Султон булиб қолгани кишини уйлантиради. Жиҳод афанди: Султон Боязидга қайнота булганлари учун у зотга Султон номи берилган, дейди. Менимча, Аҳмад Яссавийни Орифлар Султони, Ҳазрат Баҳовиддин Шоҳи Нақшбанд деганларидай, бу исм ул зотга Туркиядаги Нақшбандлар Султони деган маънода берилган булса керак. Яна Тангри билади.

Амир Кулолнинг кенжа фарзандлари Амир Умар тақдирини эсласак, турфа хаёлларга борамиз. Тарихдан маълумки, Амир Умарни оталари Амир Темур ҳузурига юборадилар. Амир Темур ул буюк зотнинг узларини саройига таклиф қилган эдилар. Бу воқеа Амир Темур ҳокимиятни қулга олганларидан кейин содир булади.

Ул Комил пир кексайиб қолганлари учун узрхоҳлик юзасидан кенжа уғилларини юборадилар ва тайинлайдилар: «Ҳеч қандай туҳфани қабул қилманг. Мабодо олсангиз ҳузуримизга қайтиб оёқ босманг. Дарвишлар мудом муминлар дуоси билан машғул булишлари керак. Агар дунёга майл курсатсалар, дуолари ҳижоб (тусиқ) ичра қолур, ижобат булмагай», дейдилар.

Амир Умар оталари насиҳатига тула амал қилади. Лекин китобаларда ёзилишича Амир Темур саройида қолади. Купгина юришларда қатнашади.

Хуллас, Амир Темурнинг ҳам, Султон Боязиднинг ҳам пирлари бир. Икки жаҳонгир ҳам Амир Кулол тариқати булоғидан сув ичган. Улар шу жиҳатдан бир-бирига бегона эмас. Душманлик мақомида туришлари мумкин эмас эди.

Биз сузлашган турк ёзувчилари Султон Боязидни жуда маърифатпарвар подшо, моҳир саркардалигдан ташқари дағал, қизиққон, узига бино қуйган, такаббур, манман одам булган дейишади. Эҳтимол.

Айбсиз парвардигор.

Шуниси аниқки, Амир Кулолнинг тунғичи Туркияда, Султон Боязид томонда булса, кенжаси Амир Темур томонда хизмат қилган. Ислом дини аҳкомларини, Нақшбандия тариқатини барқарор қилиш учун шижоат курсатган.

ҚУРЪОНДАГИ СЎЗЛАР КЎРСАТКИЧИ

Қуръони мажид ислом дунёсининг нодир китоби булганлиги сабабли турли соҳа олимларини қизиқтириб келган. Олим ва фозиллар уни турли жиҳатдан урганганлар, ҳозир ҳам тадқиқ этиб келмоқдалар. Тилшунослар унда ишлатилган суз ва ибораларга куплаб шарҳлар ёзганлар, луғатшунослар Қуръонда ишлатилган сузларнинг қайси сура ва оятда неча марта ишлатилганлигини қайд этувчи луғат-курсаткич тузганлар. Бу курсаткич туфайли Қуръонда ишлатилган суз ва бирикмалар ҳақида қимматли маълумотлар олиш мумкин. Чунончи, луғат маълумотларига қаралса айрим сузлар бир, бошқа сузлар бир неча марта ишлатилганлигини куриш мумкин. Масалан, **зиёрат қилмоқ** маъносидаги **иътамара** сузи Қуръонда фақат бир марта, яъни 2-суранинг 158-оятида учрашлиги қайд қилинган. **Аталган, аталувчи** маъносидаги **мусамман** сузи 21 марта учраши курсатилган. **Тангри** маъносидаги алла:ҳу калимаси мингдан ортиқ марта учрайди.

Яқинда Ботирбек Ҳасанов бу хайрли ишни давом эттириб ана шу курсаткичдаги арабий сузларнинг ёнига узбекча сузларни қуйиб, уни китоб ҳолида нашр этдики, натижада узига хос арабча-узбекча луғат-курсаткич вужудга келди. Энди узбек уқувчиси ҳам у ёки бу суз Қуръонда бор-йуқлигини ана шу курсаткич орқали осонликча билиб олиши мумкин. Таржимон Қуръонда учровчи суз ва бирикмалар таржимасини аниқроқ бериш учун куп меҳнат сарф қилган. Луғатда суз маънолари аниқ ва лунда очиб берилган.

Масалан, 56-суранинг 70-оятидаги **ужажун** сузи узбек тилига **аччиқ** деб угирилган. Худди шундай **асамара** калимаси 6-суранинг 99-ва 141-оятларида келиши қайд этилгач, унинг **ҳосил қилмоқ, мева қилмоқ** маънолари курсатилган.

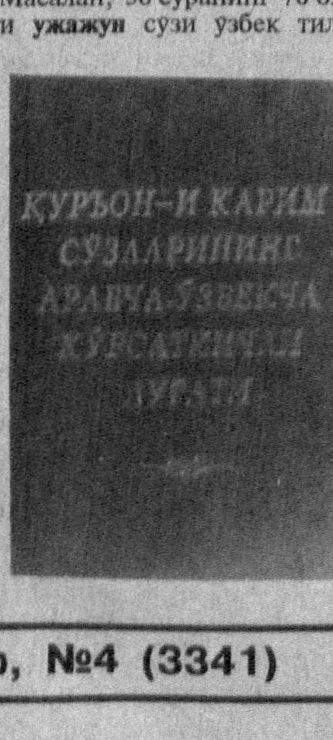

Луғатда бир маъноли сузлардан ташқари икки ва ундан ортиқ маъноли сузлар ҳам алоҳида курсатилган. Масалан: **қалбун** сузининг қуйидаги икки маъноси келтирилади: **1. айлантирмоқ, тунтармоқ; 2. қайтармоқ.** Худди шунингдек, китобда **сарфун** сузи 9-суранинг 127-ва 12-суранинг 34-оятларида келиши курсатилгач, унинг қуйидаги икки маъноси берилган: **1. ағдармоқ; 2. қайтмоқ.** Курсаткичда араб сузларининг бирлик ва куплик шакллари алоҳида таъкидланган. Ушбу китоб Қуръонда ишлатилган жамъи сузларнинг неча марта учрашлигини курсатишидан ташқари кенг уқувчилар оммаси учун араб тилидан фойдали қулланма ҳам була олади. Бу курсаткич келгусида Абдулла Қодирийнинг «Утган кунлар», Ойбекнинг «Навоий» романлари каби асарлар буйича тузилажак луғат-курсаткичлар учун ҳам андоза вазифасини уташи мумкин.

Эргаш УМАРОВ,
филология фанлари доктори

ГАП ЮЗ БИРИНЧИ СИРДА ЭКАН...

«Узбекистон» нашриёти куқонлик таниқли тадбиркор, ҳафталигимизнинг актив муаллифларидан бири, Узбекистон Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси Нуруллохон ҳожи Абдуллохон уғлининг «Савдогарнинг 101 сири» номли рисоласини босмадан чиқарди. Мустақиллик шарофати ила тадбиркорликка биринчилар қатори қул урган ва тез орада катта ютуқларни қулга киритган Нуруллохон ака рисола муқаддимасида шундай ёзадилар, «Савдогарлик минг йиллардан буён «Ҳунарнинг гули, янгиликларнинг элчиси», дея таърифланиб келади. Шунингдек, бу тоифадаги кишилар халқлар уртасида маданият ва маърифат элтувчи куприк, йул вазифасини ҳам бажарганлар... Утмишда савдо аҳли зиёлилар билан бир қаторга қуйилгани бежиз эмас. Аср бошидаги Октябр тунтаришигача яшаб утган савдогарлар фаолияти билан танишсак, бунга ишонч ҳосил қиламиз...

Чунки савдо билан шуғулланган кишида илм олиш ва дунё кезишга имконият етарли булади. Имконият етарли булгач, улар уқиб-урганганлар, мамлакатма-мамлакат кезиб, дунё тарихига назар солганлар...»

Рисолада юртбошимиз Ислом Каримовнинг мамлакатни бозор иқтисодиёти муносабатларига босқичма-босқич утказиш концепцияси ҳамда тадбиркорлик ва ишбилармонликни ривожлантиришга доир қатор фармонлари амалда қандай натижалар бераётгани аниқ мисоллар ёрдамида содда ва равон тил билан тушунтириб берилади. Муаллиф айни чоқда уз фаолиятидан келиб чиқиб савдогарликнинг узига хос сир-асрорини уз касбдошлари билан уртоқлашади. Уларни «Савдогарнинг 101 сири», деб баҳолайди. Мана, улардан айримлари:

Синиб қолмаслик учун ва сингандa узини унглаб олиш мақсадида бироз маблағни алоҳида тутиб туриш, сақлаш ҳам керак.

Фойдани купайтиришни билмасангиз, харажатларни камайтиришни билинг. Ҳар иккисини ҳам билсангиз, чучимасангиз ҳам булади.

Насияга берилган мол — зиённинг бошланишидир.

Синалмаган одам билан савдо муомаласи қилишдан сақланинг. Чунки унинг қулида не бор, билмайсиз.

Шерикларга нисбатан ишончи ҳамиша қадрланг. Ишонч қозонинг. Ишончни йуқотиш савдогарнинг синишига олиб келади.

Ута арзон молларни сотиб олишдан сақланинг. Арзон мол ишончсиз ва сифатсиз булиши мумкин.

Мол сотиб олишда унинг ҳужжатларига алоҳида эътибор беринг. Ҳужжатсиз молни сотиб олмаганингиз маъқул.

Энг асосийси, албатта, савдогарда мурувватпешалик булиши керак. Чунки хайр-саховат молни омон сақлашга сабаб булади.

Савдо сафарига чиққанингизда уз феълингизга яраша ҳамроҳ билан чиқинг. Уша ҳамроҳ илгари имтиҳон қилинган ва синалган булса яна яхши.

Бир молни куп олиб оз сотгандан ҳар турли моллардан оз-оздан олиб, куп сотган маъқул. Бир турдаги мол сармоянгизни узоқ вақт банд қилиб қуйишини унутманг.

Банклар билан ишлашни билиш керак. Банк илмини билиш фаолиятингизда, албатта, уз самарасини беради.

Оз фойдага қаноат қилишни билинг.

Молингизга ёлғон сифатлар айтиб сотишдан сақланинг.

Бошқалардан қарз олишдан сақланинг.

Шерикликка иш қилмоқчи булсангиз, уз тенгингиз билан қилинг. Зинҳор сармояси сизникидан куп одам билан ҳамкорлик қилманг.

Бир хил молни турли жойлардан сотиб олишга интилинг. Шунда сиз арзон молни қаердан олишни билиб оласиз.

Узгалар молини ерга уриб, уз молингизни мақтаб сотишдан сақланинг.

Савдогарнинг кунгли ҳам, қули ҳам очиқ булиши керак.

Фойдани яширишга уринманг, солиқ тулашдан қочманг.

Ҳалолликни уз байроғингиз деб билинг.

Ҳар иш Аллоҳдан эканлигини унутманг. Еру осмон, бутун мавжудоту сизу бизни яратган Тангри таолони ёддан чиқарманг...

Биз, ушбу қисқа хабаримизда, табиийки, савдогар Нуруллохон ҳожининг савдогарликдаги барча сирларини тула келтириб утмадик, мазкур рисолани топиб уқиган ҳар бир киши уларнинг барчасини билиб олади деган умиддамиз. Аммо, яна бир сирни айтиб қуяйлик. Муаллифнинг узи ҳам рисолада сунгги бир юзу биринчи сирни айтмаган. Сабаби шуки, бу сирни ҳар бир киши уз фаҳму фаросати ила англаб етиши керак. Фақат шундагина савдогарлик сирлари қатига яширинган чин маънодан баҳраманд була олади.

Навоий таваллудининг 555 йиллигига

МАЖОЗ — ҲАҚИҚАТ КЎПРИГИ

Биз Алишер Навоий ижодиёти, илмий ва амалий фаолиятининг моҳияти — мажоз ва ҳақиқат фалсафаси хусусида эътимодли тамсиллар орқали баҳс юритишга уриниб кўрмоқчимиз. Даҳо санъаткор меросини ўрганиш, ҳазратнинг ўз таъбири билан айтганда, «фасоҳат мулки», «сўз гуҳари», «маъни гули», «маъни гуҳари» каби иборалар моҳиятини идрок этмоқ учун, балки, заковатнинг ўзи кифоя қилмас. Зеро, «Низомул миллати вад-дин Алишер» (Жомий баҳоси) Навоий кўтарилган сарбаланд мақом, кўпқиррали фаолият тармоқлари, ором билмас раиятпарварлик, суҳбатпарварлик, адолатпешалик саъй-ҳаракатлари ҳаммаси улуғ мутафаккир, улуғ арбоб дунёси ҳақида бирёқлама (масалан, фақат тасаввуфга боғлаб) ҳукм юритиш ҳуқуқини бермайди...

1

Кейинги йиллар мобайнида, хусусан, истиқлолиятимиз шарофати-ла ижтимоий ва маданий ҳаётдаги тозариш жараёнида бадиий меросимизга муносабат ўзгарди. Сир эмаски, мумтоз шеъриятимизда, масалан: мажоз ва ҳақиқат, илми зоҳир ва илми ботин, фано ва бақо, тавҳид ва тажаллиёт, тариқат ва маърифат, сурат ва сийрат, қалб ва руҳ каби теран фалсафий тушунчалар талқинига заковатли мутахассис ёндашуви ҳар қачонгидан зарур. Қолаверса, бугунги тафаккур тарзи ижтимоий ва табиий фанларни мўъжизоту ғаройибот («илми ғайб»), илоҳиёт («илми раббоний») билан узвийликда (Навоий буни «табиию риёзию илоҳий» дея тавсифлайди) ўрганиш тамойили кучайиб бормоқда.

Навоийшунослик тарихидан маълумки, асримизнинг 20-йилларида мафкуравий «вулгар социологизм» таъсирида улуғ шоирни инқилобий воқеликлардан мосуво этиш ниятини кўзлаган марксист мунаққидлар «Навоий — мутасаввиф шоир» деган қарашни илгари сурган эдилар. Не ажабки, Истиқлол шарофати-ла тасаввуф таълимоти бебаҳо меросимизнинг узвий тармоғи сифатида бошқача ихлос билан ўрганилаётган шароитда баъзи бир нисбатан ёш, шубҳасиз, иқтидорли адабиётчилар гўё янгича тафаккур самари сифатида «Навоий — буюк мутасаввиф шоир» жумласини ўзгача ғурур билан нақл этмоқдалар. Дастлаб бундай тамойил Нусратулла Жумаев, Абдулла Шер чиқишларида аён кўринган бўлса, яқинда академик адиб Иззат Султон билан телемулоқотда Аҳмад Аъзам мазкур иборани бир неча бор такрорлади (дарвоқе, Навоийнинг «Ўн саккиз минг олам ошуби агар бошингдадур...» ғазалининг икки шарҳида шундай бир ёқлама нуқтаи назар кўзга ташланган, унга устоз навоийшунос Абдуқодир Ҳайитметовнинг луқмасидан сўнг биз ҳам «Ўзбек тили ва адабиёти» ойномасида муносабат билдирган эдик).

Улуғ мутафаккир «Хамсатул-мутаҳаййирин» ёдномасида «Ал-мажозу қантаратул-ҳақиқат» (мажоз — ҳақиқат кўприги) иборасини келтиради. Исломий фалсафада ҳақ — Аллоҳ таоло зотининг воҳидлиги, «бирубор»лиги маъносини англатса, ҳақиқат — илми илоҳий деганидир, яъни илоҳиётнинг дахлсизлиги зуҳури. Мажоз эса ҳақиқатнинг инсон тафаккури, таҳайюл ва таҳайюр дунёси сиғдира оладиган инъикоси — тажаллиси сифатида дунёвийлик тушунчаси ҳам, адабий талқин эътибори-ла тимсолу рамз маънолари ҳам англатади. Бас, инсоннинг ўзи ҳам ҳақиқат зуҳури, фақат «барчадин шариф» тимсоли мужассами бўлмиш мажоз тушунчаси сирасига киради. Унинг қалби — ботини, руҳий олами кўзга кўринмас, сирли-пинҳоний қонунлари асосида мутлақ ҳақиқат билан боғланади. Яна аниқроғи, инсоннинг хилқати, сазовори, салоҳияти — номаи аъмоли боқий дунёнинг мутлақ ҳақиқати олдида... жуда ҳисобли ва нисбийдир. Одамзот тириклигининг маъноси, шаъни-шавкати, хаёлот ва хотирот дунёси, ижодий шавқу рағбати, шижоату жасоратлари, ҳатто фавқулодда имкониятлар даражасида бўлсин, барибир, унинг закоий даҳосига нисбийлик хосдир. Байт:

Нуқтаи Тавҳидни билган қила олмас баён,
Ким баён қилдим деса, билгилки қилмадуқ билиб.

Бас, Навоийдек, тарих саҳнасида неча-неча аср мобайнида пайдо бўладиган даҳолар дунёси, бири биридан нуқтадону дақиқ бадиий тимсоллари, охир-оқибат инсоннинг муайян имкониятлари доирасидаги нисбий ҳақиқатлар сирасига киради. Билъакс, мутлақият тушунчаси илоҳий қудратнинг зотию сифатига, «ваҳдатул-вужуд»нинг азалдан тоабад бардавом қонуниятига алоқадордир. Байт:

Азал ҳам сен, абад ҳам сен, не аввал бирла охиркм,
Анга йўқ ибтидо пайдо, мунга йўқ интиҳо пайдо.

Мажоз ва ҳақиқат нисбати ҳақида Навоийнинг хоҳ бадиий, хоҳ илмий асарлари мисолида муайян тасаввурга эга бўлиш қийин эмас. Чунончи, «Муҳокаматул-луғатайн»да ўқиймиз: «Турк тилининг жамъияти мунча далойил била собит бўлди, керак эрдиким, бу халқ орасидан пайдо бўлғон табъ аҳли салоҳият ва табъларин ўз тиллари турғач ўзга тил била зоҳир қилмаса эрди». Қанчалар жонбозлик билан битилган бу муборак сатрларда, биринчи навбатда, она эл-улуснинг қадимий тили, унинг қадри, мавқеи, хусусан, шу тилдаги фасоҳат — шеърият шаъни, ғурури, демак, миллат ва халқнинг дунёвий ташвишлари (моҳиятда руҳий-илоҳий дунёси) зуҳур этадики, мазкур иқтибос «мажоз — ҳақиқат» фалсафаси талқинига Навоий холисанлиллоҳ ёндошганидан далолат беради.

Не ажабки, биз фақат тасаввуф шеъриятига мансуб деб талқин этаётганимиз «Лисонут-тайр» достони тўғрисида Навоийнинг ўзи шундай ёзади: «Қуш тили ишорати била ҳақиқат асрорин мажоз суврати кўргузупмен». Ва ўша достонда қуйидагиларни ўқиймиз:

Шеър ҳар синфини қилдим ибтидо,
Турк алфози била топти адо.
Турк назмида мен тортиб алам,
Айладим ул мамлакатни якқалам.

Умумлашма характердаги бундай байтларда ҳам туркий тил «майдонининг паҳлавони»..., туркий назм «кишварининг соҳибқирони» (Султон Ҳусайн) Навоийнинг мислсиз ижодий ва инсоний жасорати, асрларга татигулик тарихий хизмати фахрия усулида ўз ифодасини топганки, уларни «буюк мутасаввиф шоир» қаламига мансуб деб аташ (даҳо шеъриятнинг илоҳий моҳиятидан қатъий назар) камида бир ёқлама муҳокама юритиш бўлар эди.

Ниҳоят, «Хазойинул-маъоний» дебочасидан иқтибослар: «...Яна арзим улдурким, бу паришон абётим (байтлар)... баъзи фикрий бўлса, баъзи бадиҳа ва баъзи соғ эрканда бўлса, баъзи усруклиқда (сархушликда) ва баъзи хушмандликда бўлса, баъзи девоналиқда воқеъ бўлуб эрди...». «Муншаот»даги қасб ҳол лавҳалари дунёвийлик (мажозийлик) эътибори-ла яна-да кучлироқдир: «...Оллимга ҳар шиддат келса, чун айтурға бир ёри ғамгусорим ва илайимға (ҳузуримга) ҳар суҳбат (қаттиқчилик) етса, чун изҳор қилурға бир шафиқи соҳиб асрорим йўқ эрди, ул шиддат ва суҳбат мазмунидин бирор байт ё матлаъ хаёл қилур эрдим ва кўнглумни ул ғусса ва андуҳдин холи этар эрдим...».

Шубҳа йўққи, моҳиятда илоҳий маъно касб этувчи «байт ё матлаъ»лар учун биринчи замин, жонли шаҳодат бўлиб хизмат қилган омил — шоир шахсан кечирган ижтимоий воқелик, замону аҳли замондан етган озору андуҳ — дунёвий мазмундаги ҳаёт ва қисмат саболаридир.

Хуллас, «хомаи тақдир» — улуғ шоир қаламининг мўъжизакор кучи шундаки, аксарият ғазалларда (орифона, қаландарона шеърлар бундан мустасно) мажоз ва ҳақиқат фалсафаси ҳар гал қайта бадиий кашф этилади. Бежиз эмас, Навоий зуҳду тақво аҳли билан мунозара қилиб: «Гар сен идрок айласанг, айни ҳақиқатдур мажоз», дейди маълум даражада таассуф оҳангида. Айни шу нуқтада «Мажоз» (зоҳирий дунё) илоҳий мутлақият — «ҳақиқат асрори»ни таҳқиқ этишда мўъжизавий кўприк вазифасини ўташи мухтасар ифодасини топади.

2

Мажозий дунё — зоҳирий хилқатнинг энг мукаммал асари: «ҳусну жамолда дилпазир, фазлу камолда беназир», жумла жонзот ичра сарвари — инсон мутлақ Ҳақиқат олдида заковати, ижодкорлик даҳоси билан барибир ожизу ноқисдир. Илло, ёруғ дунё ҳайъати — сурати ўзиёқ уни лолу ҳайрон этади. Таржеъбанддан:

Назар айла бу коргаҳ ваъзига —
Ки ортар тамошосида ҳайратим...
Қуёш йўқки, бир зарра моҳиятин
Топа олмади саъй ила фикратим...
Не келмак аён бўлди, не кетмагим,
Не мабдаъ (аввал) яқин бўлди, не ражъатим (охир)...

Ёки «Наводируш-шабоб»дан:

Не йўл экин буки, ҳар неча корвон борди —
Бирисидин не асар бўлди, не нишон пайдо.

Тавҳид ва «Ваҳдатул вужуд» фалсафаси билан беихтиёр равишда мунозара қўзғатувчи, ҳар бир мусулмон комилни ўйга толдирувчи бу байтлар, биринчи галда, шу фоний дунёнинг азалдан зиддиятли таассуротлари самарасидир. Эндиликда сир эмаски, улуғ мутафаккир «фикрати»ни шу қадар безовта қилган мангу савол-муаммони осонгина ечмоққа беҳуда уринганлар, яъни ўша таржеъбанд байтларига таяниб хулоса ясашга шошилган айрим марксист навоийшунослар, сал бўлмаса, Навоий дунёқарашидан даҳриёна-моддиюн унсурлар «кашф этиш»га уринганлар. Тўғри, биринчи қарашда Навоий шу ёруғ дунёнинг ҳар «бир зарра моҳиятин топа олмай» қийналаётгандай бўлади ва балким, иштибоҳли ўйларга толади. Ҳолбуки, шу азобли ўйлар замирида инсон закоси сиғдира олмас мутлақият ҳақиқати яширинганини ҳазрат Навоий бошқалардан яхшироқ англаб етгани учун ҳам гўё бизни ўша мангу савол устида боз ўйлаб кўришга ундаётгандай бўлади...

Мажоз ва ҳақиқатнинг ўзгача нисбати Навоийнинг ўзи «меҳнатнома» дея тавсифлаган «Фарҳод ва Ширин» достонида, биринчи галда, марказий қаҳрамон Фарҳод дунёсига, дунёвий муаммолару боқий руҳиятга муносабати орқали ёрқинлиги, бутунлиги билан намоён бўлади. Даставвал, «мажоз суврати» Фарҳоднинг фазлу камоли: «тез идрок», «зеҳни солим», «нозик таҳайюл», «писандида ахлоқ» («Демонким, кўнгли поку ҳам кўзи пок, Тили поку сўзи поку ўзи пок») каби хос сифатлари, тириклик шукронаси учун ва айниқса, инсоният нафи, улуғ мақсадлар йўлида кўрсатган жасорати тамсилларида акс этади. Достоннинг хулоса характердаги 49-боби мундарижасига разм солайлик. Фарҳод сўнгги видо сўзлари орқали, аввало, азалий хилқат: тоғу тошлар, водию саҳро, боши узра нилий гумбаз, яъни осмон, чексиз коинот олдида... қисқа умри — йигит ёши давомида жамики билган, кўрган-кечирганлари, кўрсатган шижоат-қаҳрамонликлари, эришган-эришолмаган муроду армонлари ҳаққи ҳам комилу комрон, ҳам ожизу осий банда сифатида сўнгсиз узрхоҳликлар айтади... Боди сабога муножот қилиб, ғам юки қаддини буккан падари — қиблагоҳи, ортиқ жабрдийда интизори — волидаси, назири йўқ устозлари, хусусан, Моний, Қоран, раҳнамою ҳамдастлари — Мулкоро, Баҳромлар ва узоқ-яқиндаги мунис ёр-дўстлари олдида узолмаган фарзандлик, шогирдлик, инсонлик қарзлари ҳаққи, уларга соғинчу армон тўла саломини етказишни ўтинч ила сўрайди. Она замини — «Чину Хито мулки» олдидаги муқаддас бурчини ўйлаб чеккан «беҳад хижиллик... охир бихиллик» (авф илтижоси) изтироблари, дардига малҳам бўлган одамларгина эмас, «паррандаю чаррандаю дарранда»ларгача — бутун мавжудотга қаратилган видо сўзлари... Буларнинг ҳаммаси, шубҳасиз, шу дунёвий ҳаётнинг мазмун-маъноси, ўлимнинг **ҳаётга нисбатан бебадал йўқотиш — мислсиз фожеа** эканини англаган солим инсонга хос муборак хотирот, фақат зоҳиран мажозий ҳолатлар ифодасидир (афсуски, баъзи ёш, иқтидорли навоийшунослар мазкур достон мисолида мажоз ва ҳақиқат фалсафасининг ибтидоси — дунёвий жиҳатларига эмас, илоҳий моҳиятига ортиқ тамойил билдирмоқдалар). Зотан, Навоий ўша мотамсаро видолашув ҳолати тасвирида боумид хулосага келади:

Мени гар умрдин чарх этти навмид,
Жаҳон мулкида бўлсун шоҳ жовид.
Йиқилса ҳужра, бўлсун қаср обод,
Қуруса сабза — бўлсун сарв озод.

Ҳа, Ҳақ таолонинг буюк эҳсони — ҳаёт бардавом экан бу жовидон (боқий) дунё Фарҳодлари умрини бахшида этган, улар шунчалар меҳр қўйиб, эътиқоду эътимод қилган орзу-тилаклару бохайр амаллар ном-нишонсиз кетмайди.

Айни замонда Навоий, аввало азалиёт (илоҳиёт) қонунлари, қолаверса, ижтимоий ҳаёт мантиқидан келиб чиққан ҳолда, нафақат севимли қаҳрамонлари талқинида, балки мустабид шоҳларга хос ёмонликларни тажассум этган Хисрав образини яратишда ҳам даҳо санъаткорга насиб этадиган юксак мақом — ижодий нуқтаи назарда туради. Чунончи, Хисрав савол-жавоб жангида енгилгани аламига даҳшатли қатл ҳукмидан кейин ҳам ўлимдан ваҳм этмаган Фарҳоднинг орифона сўзлар иршод этиши золимнинг тош юрагини эритади.

Ебон Хисрав доғи ул ишдин афсус,
Вале қўймай анинг таркига номус...

У чорасиз қолиб доно вазири маслаҳати билан жазони енгиллаштиришга рози бўлади. Бугина эмас. Фарҳоднинг вафотидан кейин Арман маликаси билан Эрон шаҳаншоҳи ярашади, асирлар банддан озод бўладилар, «ҳавоси жонфизо» тоғ ёнбағрида Фарҳод ариқ очиб, бунёд этган қаср ва боғ сайри бошланади. Фарҳодни ёд этиб Бонунинг кўзлари ёшга тўлади. Жаннатмонанд манзара томошасидан ҳайратга тушган Хисрав Фарҳоднинг истеъдоду маҳоратига тан беришдан ўзга иложи қолмайди:

Эшиттач Хисрав ўлди кўнгли ношод,
Ким ул сувни кетурмиш эрди Фарҳод...
Ризо, лекин зарурат бирла берди,
Ки бермакда ризо бечора эрди...

«Тенгри эҳсони», «килки сунъ» бўлмиш Навоий қаламининг бадиий мантиқ кучига тасанно демай бўладими? Вақти келса, бу кўҳна дунёнинг барча Хисравлари алал-оқибат ҳаёт қонунлари қаршисида ўшандай рад қилиб бўлмас «зарурат бирла... ризо бермакда бечора»дирлар! Илло, Навоийдек ҳаётсевар (айни чоғда илоҳсевар) сўз даҳоларига мушарраф бўладиган кўнгил идроки, қалб саховатига ёрқин далолатдир бу сатрлар.

Ботирхон АКРАМ,
филология фанлари доктори

Замира РЎЗИЕВА

ҲИЛОЛ ЭШГАН ИПАКЛАР

Қизил гулга қиёс айлар бўлсалар сувратим сенсан,
Бу дилни чин ватан этган садоқат сийратим сенсан.

Ҳилол эшган ипакларга ўраб бор руҳи дунёмни
Малак янглиғ, субҳга беназир ҳайратим сенсан.

Демишларким, чин муҳаббат кўнгилнинг бойлигидир зўр,
Не тонг, кўнглим эмас қашшоқ, асраган давлатим сенсан.

Сенингсиз шодлигу бахтнинг ранги йўқ, қадри бир пулдир,
Азиздур топган озорим, сиғинган кулфатим сенсан.

Ҳажрнинг талх шаробидин ичим ёнгай, азобим мўл,
Япроғу майсада кўз ёш, сўйлаган ҳасратим сенсан.

Оҳларим олдида Лайли, Зуҳронинг оҳлари ҳечдур,
Қалам — маъюс нигоҳим, оқ давотим — уфқ, хатим — сенсан.

Минг савобу минг гуноҳ ичра мен Замира сингари,
Икки дунё ичра Ҳақ берган дўзаху жаннатим сенсан.

***

Муборак бўлсин, эй, кўнгил, сени чин моҳлар уйғотди,
Муҳаббат даштида гирён ўрлаган оҳлар уйғотди.

Туманлар беорлигидин исмин йўқотди кўчалар,
Карахт руҳ лашкарларини қадим сегоҳлар уйғотди.

Энди бас, бўртган томирлар ичра оқмас изтироб,
Не тонгким, елкадан босган оғир гуноҳлар уйғотди.

Манглайинг қони қизарттан ҳижолат тошлар гувоҳ,
Фарқладинг ёғийни дўстдин, қазилган чоҳлар уйғотди.

Ғурбатни енгтан нур учун бўлса арзир жон нисор,
Ҳурлигин Каъбадек қучган ҳожи ҳамроҳлар уйғотди.

Ҳақ деб яралган боғ гулин ифорларига ўзни кўм,
Минг шукур эттин бу янглиғ катта даргоҳлар уйғотди.

Ошиқ Замира сингари киприкда қалққан дурни ўп,
Яккалик хобини соғинч дардидин огоҳлар уйғотди.

***

Дайдиган бу довул юзлари бужур,
Тўзиттан гул баргин армонлар ғажир,
Кунларни никоҳлаб олди сур хажр,
Менга ёр бўлдингми, Ёлғизлик.

Қараб турар майса титроғи ана,
Юлдузлар кўз ёши шабнамда таъна,
Дақиқамас, кунмас, йилларни сана,
Менга ёр бўлдингми, Ёлғизлик.

Қалдирғоч — севаман деганнинг сози,
Ранг бўлиб тўкилиб ётар овози,
Ишқсизларга увол кўнгилнинг рози,
Менга ёр бўлдингми, Ёлғизлик.

Мағрурлик мулкига қараганча тик,
Қалбига қулф солиб қўйган руҳ кемтик,
Жаннат ҳурларидан келганми битик,
Менга ёр бўлдингми, Ёлғизлик.

Тилаклар бир қушдир қанотлари шол,
Кўксимда ётади учолмай беҳол,
Тошбағир дийдорга ўралар хаёл,
Менга ёр бўлдингми, Ёлғизлик.

Кўзлар дардин ютиб гуллар маъюсдир,
Келмас мардин кутиб йўллар маъюсдир,
Ғамга никоҳланган кунлар маъюсдир,
Менга ёр бўлдингми, Ёлғизлик.

***

Менинг ўтларга ўч куйган дилим-ай,
Дардлар дунёсига туташ йўлим-ай,
Ҳақ сўзларин айтай деган тилим-ай,
Қўлларимда титраб турган гулим-ай,
Шу бугун борингни айлантир болга,
Айланса бахш эттин уни аёлга.

Аёл бедорлигин тонглар танийди,
Ҳоксорлигин асл онглар танийди,
Кипригини гарду чанглар танийди,
Заҳматта ёрлигин бонглар танийди,
Бугун шеър ўқима сен мажнунтолга,
Мажнунтол бўла бил ўзинг аёлга.

Юлдузлардан сўра, саллалари ўт,
Бир томчи сув ичса кўкрагида сут,
Болам деганида дунёси унут,
Мард чиқса боласи жон-жаҳони бут,
Болалари ношуд чиқмасин, тила,
Ношуд чиқса агар йиғлайвер, йиғла.

Ишқлар изҳор бўлса, зиёрат бўлса,
Аёл сўраган бож диёнат бўлса,
Ким адашса, қачон хиёнат бўлса,
Дил олами ичра қиёмат бўлса,
Англа, шу кун тангрим қаҳрлар сочгай,
Дўзах эшикларин каттароқ очгай.

Она, де, торингни чертиб ўт, дунё,
Қароғи нам бўлса артиб ўт, дунё,
Аёл мадҳин энг зўр байт, деб ўт, дунё,
Пайғамбар ҳадисин айтиб ўт, дунё,
Ҳақдан гар жаннатлар тиласанг, эй дил,
У — ОНА оёғи остида, эгил.

ФИТРАТ

ҚИЗ ҚОТИЛИ

Ҳикоя

Қуёш ҳамон қочаётир. Уфқда ёйилиб, елпаниб турғон зар рўмолининг сўнг учлариғина кўрунмакда. Ҳаво енгил, шамол йўқ. Бутоқлар, япроқлар ҳаракатсиз. Яқинда очилатурғон мажлисни тинглашга ҳозирлашган каби қатор ёғочлар орасида узайғон арикчанинг сувиғина ҳавонинг ёқимли сукутига ширин бир жилмайиш қўшадир: шириллаб оқадир.

— Ўртоқлар!

Умид ва ишонч гулдираган бу товуш колхознинг ялпи мажлисини очди, ҳамманинг диққатини ўзига тортди. Марказдан келган ўртоқнинг докладини тинглашга ҳаммани чақирди.

Доклад жонли бир оҳанг билан давом этди:

Бутуниттифоқ бўйинча хўжалиғимизни социализм асосида янгидан қуруш, шўролар ўлкасининг иқтисодий истиқболи, Ўрта Осиёнинг иқтисодий, маданий кўтарилиши ва булар учун пахтакорларнинг қанчалар ва қандайлар аҳамиятли экани, пахта экиш планини юз фоиздан ортиқ бажарганимиздек, чопиқ, суғориш ишларига ҳам жиддий суратда киришмак кераклиги ва бошқалар тўғрусида докладчи изоҳли ва атрофли гапирди.

Олқишлар тўфонидан кейин музокара тўлқунлари: колхозчилар социализм қуруш йўлида Бутуниттифоқ пролетариати билан қўл-қўлга бериб ишлашга зўр берганлар. Чопиқ ишларига ҳам бор кучни, бор ҳимматни бериб киришажаклар. Мактабларнинг бориши, колхоз мактабларида ўқув асбобларининг етишмаганлиги, чунки ўқувчи колхоз болаларининг ўйлагондан анча ошғони тўғрисида кенгашлар, талаблар бўлди.

Мажлис умуман жонли, шовқинли ўтмакда, буни бир қараш билан билиб олув мумкин. Бироқ диққат билан текшира олсангиз, ўтурғонлардан ҳар бирининг аҳвол руҳиясини кўзидан ўқушга уста эсангиз, бирбиридан тўрт-беш қадам айрилиб турғон икки кишинингтина мажлиснинг умумий шавқли руҳига иштирок қилмай турғонини кўрасиз. Булар ички тинчсизликларини зўр билан яшинтирмоқда! Булар мажлиснинг бу қадар жонли боришидан мамнун эмас, мамнун бўлмағонларини кўрсатмакчи ҳам эмаслар! Докладчининг, музокарачиларнинг оғизларидан чиқғон ҳар муваффақият сўзи буларға бир ўқ каби тегадир; ўқ теккандек ирғиб турмоқчи, сўнгра йиқилмоқчи бўладилар; ўзларини зўр билан тутадилар...

Ҳали мажлис битмаган. Бу икки «одам»нинг бири жойидан секингина турди. Наригисига ярим яширин бир кўз ишорат юборди, кетди. Кўз ишорати олғон ҳам унинг кетидан...

* * *

— Унинг оғзига мунча қараб қолдингиз? Сўзлари ёқиб қолди чоғи!

— Қизиқсан, Мадкарим! Мажлисларига бориш ёмон эмас.

— Уни демайман, сўзларининг ёқиб қолишига ҳайронман!

— Ёқиб қолғонини қайдан билдинг?!

— Оғзингиз ғалвирдай очилиб қолди-ку!

— Ахир, биз шуларнинг колхозиға аъзо-ку!

— Аъзо!

— Аъзо бўлғондан кейин мажлисларига бормосоқ, ё бориб сўзларини тинглағондек кўрунмасак, ё бугун сен қилғон каби, мажлисларини ярим ташлаб чиқсоқ, яхши бўладими? Қандай бўлиб сиримиз очилиб, ҳайдалишимиздан қўрқмайсанми?

—Қўйунг-ей... Сиз ип учини йўқотгонсиз.

Бу асабий суҳбатнинг кимлар томонидан бўла ётғони маълум: колхоз мажлисини ярим ташлаб чиқғон ҳалиги икки «одам»нинг бири Шариф ака, бири Мадкарим; Шариф ака деганимиз киши «дўсти»нинг қизғин асаблигини биларди. Қизишмасдан, секингина масалага киришиб, уни ишга солмоқ керак эди.

Кўтарилиб, ис чиқара бошлағон лампачанинг калитини пастга бураб туруб:

— Ип учини-ку ҳаммамиз йўқотгон, ука, — деди, — гап шуни топишда. Тушуниб ҳаракат қилув керак.

— Кўрдингиз: экиш планининг юз фоиздан ортиқ бажарилгани тўғрусида оғиз йиртиб қичқираётирлар.

— Ёлғон ҳам эмас!

— Тўғру. Мана энди чопиқ маъракаси ўтказадилар. Бу ҳам юз фоиздан ортиқ бажарилса?!

— Нима қилайиқ? Биз шунча гапирамиз-у, ҳеч кимга англата олмаймиз. Пахта ишларини қўйинг, шу мактабчи болангизни болшевик мактабига берманг, деб шунча оят, ҳадис ўқуйман, фойдаси йўқ. Шу мактаб ҳаммани диндан чиқараётир. Мана бу кунги мажлисда қизингни кўрдик, докладчининг тиззасига чиқиб ўтурмади холос...!!!

Охирги жумласининг таъсирини аниқламоқ учун Шариф ака бир оз турди, «дўст»инининг кўзларига қаради: бу сўз Мадкаримнинг оловиға мой қуйғон эди. Унинг кўзларидан мутаассибча азоб аланғалари оқа бошлади. Тоқатсизлик билан қимирлади, сакрамакми, йиқилмоқми истагани билинмади. Бошини кўкрагига ташлади-да:

— У менинг қизим эмас!!! — дебгина қўйди. Шариф ака сўзининг кучли таъсиридан шодланди. Керак вақтда яна очмоқ учун олов устига кул сепган бўлиб, сўзни бошқа томонга бурди.

— Мен кеча тушимда ҳазрати Баҳоватдинни кўрдим. «Ҳаммасини ютарсан!» деб «асои муборак»ини ерга урдилар. Иншоолло, яхши бўлар. Биз ҳар ҳолда умидсизланмасдан тиришайиқ, ишқилиб мана шу чопиқға одамнинг оз чиқишиға урунайиғ, қандай бўлса ҳам, бир тўсуқ чиқарайиқ.

Мадкарим эшик орқасида «хишир» этган бир товуш эшитган каби бўлиб шу томонға бир оз тикилди. Жойидан туриб хабар олмоқчи бўлди. Яна фикридан қайтди. Нари-берига кўз солди-да, товушига муҳимлик оҳангини тақиб сўзлади:

— Шариф ака, мен кеча Болтабой билан Кенжани кўрдим. Болтабой колхозда сўзи ўтарлик йигит-ку.

— Ҳа, у тузук.

— Бир оз гапга солдим. Умид бор. Эрта кечага уйга чақирдим. Сиз ҳам келинг, шулар билан тузукрак гаплашиб олайиқ.

— Болтани ишга солсоқ, ишнинг томириға болта солғон бўламиз.

Мадкарим бу латифани англаб кулди. «Ҳали ҳам муллалигингиз бор-а», деган мақташ жумласидан кейин сўзига давом этди:

— Болтани ишга солармиз деб ўйлайман. План эллик фоизда қолса булар-а?!

Мадкаримнинг сўнгги жумладан кейин хо-холаб кулганига Шариф ака ҳам шод бир кулги қайтарди.

— Яшасин эллик фоиз!

— Ундан ҳам кам...

Кулишлар орасида давом этган бу сўзлар эшикнинг «қарс» этиб очилиши билан тўхтади. Қўлида газетта ўралган китоб, қоғозлар тутгон 18 яшар бир қиз «Яшасин юз эллик фоиз!» деб ичкарига сакради!!! Жонли ҳаракатлари билан теран қарашлари унинг закий, ишчан, садоқатли ва бир оз асаблигини кўрсатарди. Кенгашманинг оловиға сув қуйғон бу ногоҳоний воқеа иккала йўлдошни жуда ҳам катта ҳайратга солди. Иккави ҳам айтатурғон сўзларининг ярим-ёрти бўғозлариға тиқилгон ҳолда бу чақирилмоғон кўноқға қараб қолдилар.

Қиз китоб, қоғозларни чап қўлиға олди, Мадкаримга тўғри бир қадам отиб, рост қўлини узатди ва қатъий оҳанг билан яна бир дафъа қайтарди:

— Яшасин юз эллик фоиз!!

Демак, бу қиз эшик орқасида пойлаб турғон, ҳаммани эшиттан, ҳаммани билган! Демак, сир очилғон!!

— Ота, — деди қиз, — мажлисни ярим ташлаб қочишингиз сабабсиз эмас экан. Бунда яна мажлисингиз бор экан! Шуни билиб олингки, меҳнаткаш деҳқонлар, колхоз, совхоз аъзолари ўз синфий манфаатларини жуда яхши тушунадилар. Сиздек нотўғри йўллар билан орага кириб қолғон бирта-иккита душман қуйруқларини тездан билиб олиб қувлажақлар.

— Қизим, нега мунча қизийсан?! Биз ёмон бир иш қилмадиқ-ку!

— Ота, шўро ҳукумати нима ёмонлиқ қилди? Мамлакатнинг иқтисодий, маданий томонлардан усганини кўрмайсизми?! Ҳар йил янгидан майдонға келаётган фабрик, заводларға, билим, маданият муассасаларига кўз солмайсизми?! Ўзбек хотинқизларининг озод бўлиб, ҳаёт ишларига эрлар билан биргаликда киришканларини тушунмайсизми?! Тузук, баъзи қийинлиқлар бор, улар умумий, улар ўсуш ва кўтарилиш йўлида учраладурғон қийинлиқлар. Биз уларнинг ҳаммасини енгиб, босиб ўтаётирмиз ва ўтажакмиз. Сизнинг ўзингизга қандай зарар бўлди экан, айтинг-чи?! Ўғлунгиз ўқумоқ учун марказга юборилғон, қизингиз, яъни мен, ўқуб илм, маориф кишиси бўлғонман, ҳатто ўзингиз ҳам колхоз аъзоси бўлғондан кейин саводингизни чиқардингиз.

— Айниқса, сени ўқутғонлари яхши бўлди!!

Ҳалигача жим турғон Шариф томонидан Мадкаримга тегизиброқ айтилғон бу сўздаги кинояли оҳангни қиз жуда яхши онглади. Ғазабли кўзлар Шариф устига бурулди.

— Сен қари тулкунинг, — деди қиз, — ким эканлигингни ҳозир мен жуда яхши биламан. Неча кундан бери сендан шубҳаланиб текшираман. Бутун материалларинг қўлимда, имом бўлғонингни яшинтириб, колхозимизга кириб олиб, ўртоқларимизни заҳарлаб юрасан. Мен эрта-индин бўлатурғон мажлисга сенинг масалангни қўймоқчи эдим. Букунги кенгашингиз ҳақиқатни очиб берди, энди ҳеч шубҳа қолмади. Лекин отамиз-да сенинг шумлигингта қурбон бўлди!

Мадкарим қизининг нима деганини яхши англади, ишнинг қаёққа боражағи уни андишага солди.

— Қизим, — деди у, — ҳеч гап бўлғон эмас. Нега мунча ҳовлиқдинг, ўтирсанг-чи. Биз ўз дардимизни сўзлаб турғон эдик.

— Сенларнинг дардинг аксилинқилобчилиқ экан, планни эллик фоизға тушуриш экан, бунинг давоми йўқ, бу дард сенларни гўрга олиб борадир!

Шариф ака ишнинг ёмон натижа беражагини, иккаласининг-да ўлумга тўғри бораётганларини ўзининг бутун ҳаракатлари билан Мадкаримга сездирмак ва қандайдир бир қатъий чора учун тезлатмак истади.

Мадкарим жойидан турди, қизига қараб юрди.

— Қизим! — деди.

— Мен инқилоб қизиман, аксилинқилобчи ота билан ишим йўқ!!!

Мадкарим қизга яқинлашди. Кўзлари ўлум уясига айланган, рангида қон қолмағон, ғазаб бутун баданини зилзилага тушурған... Оз бир диққат билан нима ўйлаб келганини билув мумкин эди. Бироқ асабланиб қолғон қиз буни сеза олмай, ўз ғазабиға давом этди:

— Аксилинқилобчининг қизи бўлуш менга ўлумдир. Эртаиндин омма орасида суд қилиниб, жазоға учрағонингизда ҳам эълон қилажақман: сиз менинг отам эмас, аксилинқилобчи Мадкаримбойсиз!!

Ғазабдан бўғулғон Мадкаримнинг сўзлашга товуши чиқолмай қолди. Тишлар бир-бирига ёпишди. Лаблар бир-биридан айрилди. Кўз ўзининг табиий тусини йўқотди...

Қиз сўзининг охирғи жумласини унинг юзига урмоқ учун тикилган қўйи ишнинг қаёққа бораётганини сезди, ихтиёрсизча ўзини кейинга ташлади, бироқ қутула олмади: тез ҳаракат йиртқич тирноқлар бу инқилоб каптарининг бўғзиға ёпишди, итара бориб деворға тиқди...

Китоб, қоғозлар ёйилиб тушди. Қора кўзлар уясидан чиқа ёзди. Чиройлиқ кичкина бурундан қон отилиб чиқа бошлади. Қўллар бир-икки фойдасиз мудофиадан кейин шалпайиб тушди. Қонли бармоқлар нозук бўғизда чуқур-чуқур излар қолдириб кўтарилгандан кейин қизнинг гавдаси «гум» этиб йиқилди ва девор тагида ҳаракатсиз узаниб қолди.

Воқеадан икки ҳафта ўткач, газеталарда шундай бир хабар босилди: «...колхозининг фаол аъзоси муаллима Қурбоной Эгамберди қизи 15-кундан бери сирли суратда йўқолган эди. Алоқали идораларнинг жиддий текширишлари натижасида сир очилди. Қизнинг ўгай отаси Мадкарим Шариф ака билан биргалашиб бўғиб ўлдирган ва гавдасини кўмган экан. Шариф ака аталғон кишининг тўғри оти домулло Муҳаммадшариф, касби имомгарчилик бўлса ҳам, Мадкаримнинг ёрдами билан ўзининг ижтимоий ҳолатини яшинтириб, колхозға кириб олғон. Узларининг аттонларича, улар сирларининг очилишидан қўрқиб бу жиноятни ишлаганлар. Жиноятчилар қамоққа олиндилар. Бутун колхоз аъзолари умумий мажлис қилиб қотилларнинг ўлумини талаб қилдилар. Яқинда суди бўлажакдир».

Нашрга Б. ДЎСТҚОРАЕВ
тайёрлади

ГАСПРАЛИ БАШОРАТИ

Бундан 110 йил муқаддам Истанбулдаги Абузиё матбаасида Исмоилбек Гаспралининг «Оврупо маданиятига бир танқидий назар» деган кичкина рисоласи босилиб чиқди. Табиийки, Европа тафаккурини қоплаб олган европацентризм васвасаси унинг овозини Европа у ёқда турсин, Русияда ҳам ҳеч кимга эшиттирмади. Сал олдинроқ, 1881 йили И.Гаспрали «ҳар бир миллатнинг, шу жумладан, Русиядаги мусулмонларнинг ҳам маориф ва маданияти ўз тилларида, аньанавий таълим-тарбия воситалари орқалигина амалга ошмоғи лозим, акс ҳолда улар жаҳон жамоасидан узилиб қоладилар, миллат сифатида йўқолиб кетадилар. Бу эса ҳеч қачон шараф келтирмайди, балки мамлакатни оқибатини айтиш қийин можароларга томонга бошлайди», деган фикрни рус расмий доираларнинг, жумладан Н.Илминский, М.Муропиев, Н.Остроумов каби таниқли рус шовинистларининг таҳқир ва маломатларига учраган эди.

Иккинчи томондан, бу пайтга келиб, Европани кезиб юрган «коммунизм шарпаси» реал кучга айлана бошлаган эди. Гаспрали шундай бир шароитда фан ва техникаси билан дунёни ҳайратга солган капиталистик Европани ҳам, жаннат ваъда этувчи социалистик Европани ҳам рад этди. Ҳар иккисида ҳам ахлоқсизлик кўрди.

Рисолада асосий эътибор «янги дунё» маданиятининг маънавий-ахлоқий жиҳатларига қаратилади. Ворисийликка, оталар ва болалар масаласига тўхталади. Болаларнинг (социалистларнинг) ўз оталари (капиталистларни) рад этишларида катта маъно кўради. Айни пайтда болаларнинг адолат ҳақидаги тушунча ва фикрлари адолатсизлик билан тўла эканлигини очиб ташлайди. Унинча, олдинги ҳар икки маданиятнинг асосий нуқсони шундаки, уларда ҳаққоният йўқ.

Инсониятнинг келажаги муаммоси рисоланинг бош мавзуидир. Гаспралининг Оврупонинг истиқболига ҳозирланаётган «буюк бало» — «мудҳиш социализм инқилоблари» ҳақида 1885 йилда тўла фикр юритиши катта башорат эди. Рисоланинг бугунги куни миз учун аҳамияти катта. У 1977 йили профессор Меҳмет Қоплон тайёрлаган «Турк култури» журналидаги нашридан (180-сон) таржима қилинди.

Қуйида ана шу рисолани, жузъий қисқартиришлар билан эътиборингизга ҳавола қиламиз.

Бегали ҚОСИМОВ

ОВРУПО МАДАНИЯТИГА БИР ТАНҚИДИЙ НАЗАР

Муқаддима

Ҳозирги даврда Оврупо маданияти дунёнинг барча томонларига ёйилмоқдадир. Бугун бир кўп ислом ўлкалари Ғарб маданияти иштиёқида тараққий қилмоқдалар. Замонамиз мусулмонлари орасида билимли кишилар кўпаймоқда ва бу маданиятни ёйиш ҳақида ташвиқотлар ортаяпти. Бинобарин, уни мулоҳаза ва муҳокама қилиб кўрмоқ ва нима эканлигини билмоқ энг зарур масалалардандир, шундай эмасми?

Хусусан, бунга мусулмонлар диққат этмоқлари лозимдирки, ислом дини мустақил бир маданият манбаи сифатида Оврупо маданияти билан қандай киришиб кетади? Оврупо маданияти муштарак, ягона, барча инсонларга уйғун келадиган бир маданиятми?

БАҲС

Оврупо маданияти ёки бошқача айтганда, христиан маданияти номи билан аталадиган ҳаёт тарзи бугун инсоният учун умумий маданиятмидир? У барча қавмлар ва замонлар учун муштарак бир системами? Ақл, тафаккур, тушунча ва инсоний ахлоқнинг сўнгги сўзи, энг сўнгги меваси шу маданиятми? Овруполикларнинг ишончига кўра — «Ҳа, шундай!». Уларнинг эътиқодларига кўра бу маданият бутун дунёни ва барча қавмларни ўз нури билан ёритиб, ўз меҳри билан боғлайдиган бир куч ва яшаш тарзи эмиш... Шундай қилиб, Оврупо тарихчилари, сиёсатчилари ва адабиётчиларининг кўпи бугунги маданиятга шу нуқтаи назардан ёндошганликлари каби тижорат аҳли ва баъзан тўп, милтиқ ва найза арбоблари ҳам уларнинг ортидан бориб, бу ишончни муҳофаза қиладилар. Инглиз газламалари, француз шароблари, олмон пишлоқлари Овруподан чиқиб қаерга етса, ҳаммаси бу маданиятни ёйиш ғоясини кўзда тутгани сингари Ҳиндда, Хитойда, Африкада, Америкада тўп отаётган киши ҳам маданият ва инсонликнинг шарафи ва келажаги йўлида ўт очиб қон тўкаётганлигига қатъиян ишонгандир! Ҳатто овруполиклардек яшамаган бошқа қавмларни ўз маданиятлари доирасига тортмоқ ва ишонтирмоқ учун инсон ҳуқуқларини инкор этиш даражасигача борадилар. Чунки бу мазлумларни зўрга солган ишлардан ва ҳуқуқларининг йўқ этилишидан тортадиган меҳнат ва заҳматлари бундан кейин маданият доирасига киргач, ноил улажаклари саодат билан шубҳасиз ва бетўхтов алмашажагига мутлақо ишонадилар! Аммо ҳақиқат шумикан? Оврупо маданияти ва христиан маданияти ташқарасида инсон ўғлига роҳат ва саодат йўқми? Янада очиқроқ айтадиган бўлсак, бу маданият чиндан ҳам инсониятни саодатга қовуштирадиган маданиятми?

Мубоҳасага киришиб кетмасдан олдин «маданият»нинг нима эканлигини аниқлаб олайлик, «маданият» сўзининг «шаҳарли», «маданият»нинг «шаҳарлилик» маъносини англатиши маълумдир. Шаҳарлик киши қишлоқда ва қирда яшаган саҳройига қараганда роҳатда, омонликда, беҳавотир ва эҳтиёткор яшаши англашилади, «маданият» сўздан инсонларнинг роҳат, соғлик ва омонлик ичида бўлишлари усули ва яшаш тарзи маъноси келиб чиқади. Бунга кўра, бир маданият соясида инсонлар нақадар роҳат ва омонликда яшасалар, у маданиятнинг даражаси шу қадар юксак ҳисобланади. Биз маданиятнинг порлоқлигини катта қишлоқлар, ибодатхоналар, қалъалар, заводлар, револьвер ва тўплар билан ўлчайдиганлардан эмасмиз. Маданиятнинг ўлчови ҳар кимнинг ундан истифодасидир. Бошқа мезонни қабул эта олмаймиз!

Миср маданиятидан қолмиш пирамидалар, тиктошлар, бир кишининг нафсига ва кайфига миллионларча одам ўғлининг асир бўлганлигига далолат этадилар.

Бир шаҳарга ва бир шаҳарнинг фақат илғорларига яраган, орқада қолганларнинг ҳаммасини уларга асир этган Юнон ва Румон маданиятларини ҳам ҳуқуқан насибаларини ола олмайдилар.

Гўзал санъатлар, философлар, шоирлар ва шунча буюк билимлар, фалонлар...дейиладиган бўлса, тўғри, буларни инкор этмайман. Юнонлиларнинг ва румолиларнинг инсониятга хизматлари бўлмади, демайман. Лекин маданиятлари нуқсонлик бир маданият эди. Балки ўн минг инсоннинг меҳнати самарасидан биргина инсон истифода этарди. Ўн минг одам ҳуқуқсиз, роҳат юзини кўрмайди, меҳнат ва ҳақоратдан қутулмас бир ҳолда яшайди, бири — роҳатда, деб биламан ва бундай бир усул ва яшаш тарзига ҳеч қачон хушҳол боқмайман. Оврупо маданияти эса шу маданиятлардан майдонга келди. Ва булардан юксакроқ ва порлоқроқ бўлса-да, асос эътибори билан булар бир маданият бўлганлигидан айни нуқсон уларнинг ҳаммасига хосдир. Румолилар асир этлари билан ҳовузларда боқилган балиқларга тўймасдан қандай қулаган бўлсалар, уларнинг фарзандлари бўлган овруполилар ҳам бутун дунёнинг меваларига тўймайдилар!

Қисқаси, бугунги маданият, оврупoлиларнинг ҳам айтганлари сингари, янги бир маданият эмасдир. Эски яшаш тарзининг бошқа бир шаклидир. Эски бир ҳикоянинг сўнгги саҳифасидир.

Бу фикрларимга қарши икки турли эътироз бўлиши мумкин: Оврупо маданияти қанчалик эски маданиятлардан майдонга келган бўлмасин унда олдингиларида йўқ бир руҳ ва янги жон бор! Бу ҳам бўлса, христианликдир, дейдилар! Тўғри! Оврупо маданияти христианлик билан ёнма-ён келади. Лекин христианлик инсонларнинг ҳаётига ва ўзаро муносабатларига янги бир асос бера олганми? Бера олган бўлса, маданият янги бир маданият бўлган бўларди. Христианликнинг бошланиши инсон табиатига номутаносиб бир қатор ахлоқ қоидасидан иборатдир. Ундан кейин бу қоидаларни ёйганлар ибодатхоналар ҳукмронлиги ташкил этароқ, эски маданиятга тоза жон ва асос бермоқ эмас, ўзлари эскиларининг яшаш тарзига эргашиб кетдилар. Тарих ва ҳодисалар шоҳидимдир.

Гоҳо дейдиларки, «Ҳа, Оврупонинг бугунги маданияти, нуқсонли бир маданиятдир. Лекин табиати билан ўтмиш замон тафаккури ва ахлоқи тараққиётининг талаби туфайли эски маданиятлардан олган баъзи асослардан воз кечиб, порлоқ бир даражага кўтарилажакдир». Тўғри, нуқсонли томонларини ташлар, янги бир асосга қурилса, бу маданият камол топар, лекин унга янги маданият оти берилгудек бўлса, у Оврупо ёки Христиан маданияти деб аталмайди. Бу номнинг шуҳрати ҳам, даври ҳам ўтган бўлади. Айтмоқчи гапим — шу.

Кўп узоққа бормайлик, Оврупонинг маданий ҳоли қандай эди ва ҳозир қандай? Ададсиз суратлар билан кўзларимизни, сон-саноқсиз воқеалар билан зеҳнимизни бузмоққа ҳожат сезмайман. Оврупонинг қай бир томонига боқманг, бир вилоят ва бир миллион аҳоли зулм чекмаса-да, бир герцогу беш баронга, ўн беш рицар билан қирқ попга асир, ҳуқуқсиз ҳайвон сингари уларга қурол ва яшаш воситаси эмасми? Ва бу янги маданиятга янги жон берган христианликнинг энг порлоқ, энг кучли, энг нуфузли даврида эмасми?

Бугунги кунга, соясида қитъалар айрилиб, дарёлар дарёларга қўшилган, осмонўпар тоғлаб очилиб, инсон ўғлига йўл берган машҳур XIX асрга келайлик... Мақсадимиз ўн тўққизинчи асрнинг тарихини ёзмоқ эмас, маданият асарларига бир кўз ташламоқдир.

***

Марҳамат, хоҳланг Париж, хоҳланг Лондон, хоҳланг бошқа бир маданият маркази бўлган шаҳарларнинг бирортасига хаёлан саёҳат этайлик. Масалан, Лондонга. Лондонда нимани кўрасиз? Тоғлар сингари беш-олти қаватли тош биноларними? Маҳобатли темир кўприкларними? Ер остидан Пемза дарёси тагидан ўтказилган темир йўлларними? Беш-ўн минг ишчи ишлайдиган завод-фабрикаларними? Подшо саройларидек бўлган ўқув юртлариними? Дунёга саёҳат ва адолат тимсоли ҳисобланган парламентними? Йўқ, биргина буларга, бу аён маданият асарларига диққат этиб, бу ҳаётнинг ички моҳиятига эътибор қилмасак, бир нарса англамаймиз. Куч ва ақлларига лол қоламиз, холос. Яшашнинг ички мазмунига диққат қилайлик. Мана, беш юз минг лиралик бир тош бино... Биргина ичини безаган мармари, ипаги, биллури, чинниси, фарфори пулга чақилса, Шарқ савдосида буюк бир сармоя бўла олади. Бу бино — бир одамники. Ичида бир оила яшайди. Уч-беш кишидан иборат бу оиланинг кечки овқатидан сўнг дастурхонига қўйиладиган тансиқ мева ва ичимликка кетадиган пули билан Шарқ ўлкаларидаги ўн оила ўн кун роҳатда яшай олади.

Мол-дунё шу қадар, имкон шу қадар. Шуни маданият деса бўладими? Шу бинонинг ердан қуйи қисмига ҳам бир боқайлик. Уч-беш зина тушдик. Хоналар одамлар билан тўла. Панжаралар шифтнинг тагида. Деворлар зах, ердан моғор ҳиди келади. Ҳаво йўқдек... Ҳид ва тердан бурнингиз борадиган жой тополмайди, ғала-ғовурдан қулоқ том битади. Кўрганингиз ифлосликдан, эшитган одобсизликдан виждонингиз тикка бўлади. Каталакдай бир хона, қамоқдагидай саккиз-ўн одам — хотин-қиз, қари-ёш, ҳолсиз-сархуш, йиғлаган-кулган — ҳамма бир ерда, бир-бирини кўрмас ва эшитмас даражада яшамоқдадирлар... Буларнинг уйлари тугул хоналари ҳам йўқ. Бир хонада киралик ётоқ жойларигина бордир. Ётоқ ҳам ўзлариники эмас. Ўтирган, ётган жойлари киралик. Қозон-товоққача йўқ. Ейиш-ичишлари ошхонадан, майхонадан. Дунёни сув олса, тўпиғига чиқмайдиган — шулар.

Давлат ва миллатни идора қилиш усулининг энг оқилона, энг порлоқ, энг адолатлиси саналган Парламентга кирамиз. Парламентнинг қўлидан келган иш ва адолатнинг фақат ҳукмдорлардан содир бўлиши кўп кўрилган. Ва баъзи парламентларнинг зўрлик билан жаҳоннинг балоси бўлган жаҳонгирларнинг отини унуттиргани маълум. Энг машҳур парламент инглиз парламенти эмасми? Шу парламентнинг фикри олийси ва ғояи аъмоли эллик миллион ўзга қавми ўттиз миллион инглизга ва уларнинг ҳар иккисини биргаликда бир миллионча бой ва аслзоданинг роҳат-фароғатига қурол этмоқдан иборат эмасми?

Марҳамат, университетлардан бирига кирамиз: нималарни ўқитмайдилар! Ғиж-ғиж донишмандлик... Ҳа! Оврупонинг университетлари ва бошқа тарбия муассасалари чиндан ҳам ҳайратланарлидир. Лекин шунча фан ва дунёнинг бутун илмлари ўргатилса-ю, инсон учун энг керакли ва хилма-хил илмларнинг энг шарафлиси бўлган бир илмнинг таҳсил ва эътибор доирасидан четда қолдирилиши мени бундан ҳам кўпроқ ҳайратга солади. Бу илм бир неча минг йилдан бери емирилиб, оқавалари бугунги кунгача келган Оврупо маданияти танимаган «ахлоқ ва ҳаққоният»дан баҳс этувчи юксак илмдир. Оврупонинг қаерида бўлмасин, зоҳирий порлоқлиги жуда кўп кишини чалғита олади. Уйлайсанки, тарбия ва роҳат, завқ ва назокат, адолат ва бахтиёрлик дунёнинг ҳар тарафидан кўтарилгану ёлғиз шу ерда жам бўлган! Ҳайҳот! Порлоқликка порлоқ, аммо порлаган нарсанинг ҳаммаси ҳам олтин ва кумуш эмасдир. Бир тарози оламиз-да, Оврупода кўрадиганларимизни тортамиз, ажабо, ҳисоб-китобини қилиб бўлармикан? Ротшил сингари — ўн-ўн беш кишининг юз миллионларча сарватигами ҳайрон қолайлик? Ўн-ўн беш миллион аҳолининг ўлганда икки аршин ери йўқлигигами ҳайрон қолайлик? Лондонлик бир лединнинг, парижлик бир хонимнинг тарбия, латофат ва назокатигами ҳайрон қолайлик?

Оврупо яшаш тарзининг ва маданият шаклининг эскирган, чирик асосларига суянгани ҳатто Оврупонинг ўзида жуда кўплар томонидан билинмоқда. Бу яшаш тарзи инсон ақли ва инсофининг сўнгги сўзи эмаслиги, кундан-кунга равшанроқ англашилмоқда. Қирқ-эллик йил аввал бу маданиятдан юз ўгирган юзда бир-икки бўлган бўлса, бугун, мана ҳозирда юзда ўттиз! Булар ҳар бир нарсанинг қайта кўриб чиқилишини истаган турли партияларга мансуб социалистлардир. Социалистларнинг фикрларини оз-кўп ҳар ким ўзича тушунади, деб ўйлайман. Мақсадимиз социализм фикрларини танқид қилмоқ, тарозига солмоқ эмас, унинг асл асослари ҳақида бу ерда бир-икки сўз айтмоқдангина иборатдир.

Оврупода социалист таъбири турличадир. Бизча, социалистлар Оврупонинг ҳозирги яшаш тарзидан ва маданиятидан бутунлай умид узиб, янгидан, янги асослар асосида янги бир маданият қурмоқ фикрида бўлганлардир. Уларнинг фикрларига кўра, тамоман қайта қуриш ва инқилобларга лузум бор. Мулкчилик, мерос, оила, сармоя ҳақлари ва бошқа асослардан келиб чиқиб, мулк, мол, тижорат, сармоя, иш ҳатто хотин ва боланинг муштарак бўлишини истайдилар. Бу йўл билан ҳар бир киши ишидан, машғулотидан бошқалар билан баробар истифода этар ва дунё лаззатларидан маҳрум қолмас эмиш! Кимдадир мўл-кўл, кимдадир ҳеч йўқ бўлмас эмиш!

Социализм фикрларига оид Оврупо адабиётида жуда кўп асар бор. Оуэн, Фуре, Сен-Симон ва бошқалари жуда кўп китобларида унинг системаларини ва у ҳақдаги тасаввурларини тушунтирганлар. Шунингдек, буларнинг ёзганлари амалга ошса, гўё дунёда ҳеч бир бахтсиз киши қолмайди, барча инсонлар баробарликда умум учун меҳнат қиладилар, роҳат кўрадилар, сафо ва завқ оладилар. Ҳар бир киши дунёдан бир даражада истифода этади ва ҳоказо ва ҳоказо...

Социалистларнинг фикрларидан кўра бу фикрларнинг Оврупонинг ҳар ерида кўпайганлиги ва тарафдорларининг кундан-кун кўпайиб бораётганлиги кўпроқ диққатни тортадиган нарсадир. Миллионларча қишлоқлик ва шаҳарлик ишчилар ҳаммаси социализмга майл билдирмоқдалар. Ўйланмасинки, социализмнинг ботил фикрлари вақти келиб ўз-ўзидан рад ва даф қилинади. Бу фикрларнинг майдонга чиқиш сабаби аниқлангунча, бу фикрлар сўнмак у ёқда турсин, кундан-кунга кенгайиб бормоқда. Табиийдирки, бир инсон ўз аҳволидан мамнун бўлмаса ва бунинг сабабини атрофдаги зулмдан деб билса, ундай одамнинг ўз турмушини ўзгартиришдан бошқа фикри ва истаги бўлмайди. Оврупонинг бугунги маданияти ва яшаш тарзи, бир кишини кулдириб масъуд этиши, юз одамни йиғлатиб ноҳуш этиши давом этар экан, социализмга ўлим йўқдир.

Оврупода ва балки жаҳонда бу масала энг буюк масаладир. Мудҳиш инқилоблар социализм туфайли содир бўлади. Ўттиз йиллик муҳорабалар, француз Буюк инқилоби мудҳиш социализм инқилоблари қаршисида ўйинчоқ бўлиб қолади. Бу — Оврупонинг истиқболига қарши ҳозирланаётган буюк балодир. Оврупо маданияти социализм долғалари ичида кўмилажак. Оврупо колонизаторларининг ишқ ва муҳаббати бу дарднинг зўрлигидан, ё ваҳшийлар ва ярим маданийларга қарши ҳамиятидан эмасми!

Статистика илми қанчалик илгарилаб кетган бўлмасин, ҳали нуқсонлидир. Агар Оврупода сармоя ва мол эгаси нечта-ю, ишсиз ва жойсиз ишчи қанча, аҳволидан мамнунлару мамнун бўлмаганлар, социалистлару носоциалистлар адади қанча ва буларнинг йилма-йил ўзгариб бориши ҳисоби олинса эди, Оврупонинг неча йилдан сўнг буюк инқилобларга дуч келишини осонликча аниқлаш мумкин бўларди.

Ўтмиш асрларнинг қоронғи дарёсига шўнғиб, инсониятнинг бугунгача бўлган тарихини кўздан кечирсак, инсонларнинг бир-бири билан, жамиятни жамият, қавмни қавм билан муомалалари ҳаммаси бир асосга қурилганини кўрамиз. Инсонларни, жамиятларни, ҳайъатларни ҳаракат эттирган нима? Ҳаракатдан мақсад нима? Эрта-кеч кўнглимизни, ақлимизни истило эттан нима? Менимча, шахсий манфаат ва фойдадан бошқа ҳеч бир нарса эмас. Эски юнонли, янги оврупоЛи, Атина жумҳурияти, Белгия қироллиги ҳаммаси бир мақсадга хизмат этадилар. Ҳаракат сабаблари, муомали асослари бирдир. У ҳам бўлса фойда, фойда ва яна фойдадир. Ҳар бир киши моддий ва маънавий фойда излайди, унинг учун ишлайди, унинг учун жон куйдиради. Ахлоқ, тарбия, ҳуқуқ ҳаммаси шу умумий маслакка қурилган. Дунёга нима учун келдинг? Нима учун яшаяпсан? — Ўзим учун! Шу тариқа, инсонларни ҳаракатга солган фойдадир, бошқа нарса эмас. Ҳа, яшамоқнинг ғояси, ҳаракатнинг сабаби ва инсонлар орасидаги муомала фойдадан бошқа бир истакка боғланмайди.

Англиянинг, балки замонамизнинг буюк ёзувчиларидан Жон Стюарт Милл «Утилитаризм» деб номланган бир рисоласида бу хусусда баҳсга киришади. «Утилитаризм» — «фойдачилик» дегани бўлади. Жон Стюарт Миллнинг инончига кўра, инсонларни ҳаракатга солувчи сабаб ва ғоя бўлмиш «фойда» ахлоқ қоидаларига хилоф эмас. Аксинча, ақлга мутаносиб муҳим туйғудир. Аммо ҳар бир киши ўз фойдасини излар экан, бошқасининг фойдасига зарар ва зиён бермаслиги керакдир. Муҳтарам философ шуни мулоҳаза қилмайдики, инсон боласи «фойда» изидан бориб, унга кўра ҳаракат эта бошлагач, ҳамма нарсадан олдин ўз фойдасини ўйлайди, бошқаларнинг фойдасини хаёлига келтирмайди. Чунки ҳар ким ўзидан бўшамайди, бошқалар билан қандай иши бўлсин.

Оврупо маданияти қанчалик хилма-хил восита ва усуллар, санъат ва маърифат соясида ҳисобсиз бойлик тўпланишига йўл очмасин, бу бойликдан ҳар ким ҳам фойдалана олмайди. Шу сабаб ҳозирги маданиятдан нафрат этувчилар бундан табиий равишда у мудҳиш социалистик инқилобларни тасаввур этадилар. Бунинг Ғарб ўлкаларини нақадар таҳликали бир вазиятга туширганини айтиб ўтдик.

Ғарб маданияти соясида яшаган инсонларнинг ҳаракат асоси «фойда»дан иборат бўлганлиги ва бу умумий «фойдачилик» қоидасига қарши Оврупонинг деярли ярмини ташкил этувчи ёшларнинг, яъни социалистларнинг инсон боласининг энг муқаддас ва табиий ҳуқуқлари бўлмиш оила, мулк, шахс эрки каби нарсаларни инкор этишга уринишлари маълум бўлгач, уларнинг эски фикрларни қайтиб чиқмас кўчага тиқиб юборишларига, менимча, шубҳа қолмади...

Маданий жамоани ташкил этувчиларнинг бир қисми орқа-олдига қарамай, «Нимаики бўлса, ҳаммаси — бизники» даъвосида бўлса, қолган бошқалари кўзларини хиёл очиб: «Йўқ! Тўхтанг афандилар, ундай эмас, нимаики бўлса, ҳаммамизникидир, ўртага қўйинг, ҳар бир кишига бўлиштирамиз!» даъвосида бўлишлари табиийдир.

Хуллас, бу Оврупо маданиятининг ўн тўққизинчи асрга келиб, ўртага қўйган масаласидир. Қани, кўрамиз! Бошқа ўлкалар Оврупонинг бу ҳолидан дарс ола биладиларми? Агар олмасалар, Оврупо домига тушиб қолган социализм балосига улар ҳам кўп ўтмай, албатта дуч келадилар.

Бошқа ўлкаларга Оврупонинг саноат ва техника билан бирга яшаш тарзи ва қоидалари ҳам борадиган бўлса, шубҳа йўқки, бу яшаш тарзи социализмни Осиёга ҳам ёяди.

Инсонларнинг ўзаро муносабатларида, «фойда» ва фойдадан ўзга кўзда тутиладиган бир нарса йўқми? Бор! У ҳам бўлса ҳаққониятдир! Инсонларнинг бир-бирлари билан бўлган муносабатида «ҳаққоният»дан муҳимроқ бир нарса йўқдир. Инсон боласи ҳаётининг асоси «ҳаққоният»дан бошқа нарса бўла олмайди. «Ҳаққоният» асосига қуриладиган ҳаёт ғоят мазмунли ҳаёт бўлади. Бу ҳаёт доирасидаги инсонлар роҳатда яшай оладилар. Чунки инсонларнинг ҳар бир ҳаракати «ҳаққоният»га таянадиган бўлса, зулм ўртадан кўтарилгани каби мазлум ҳам бўлмайди. Нафс ва зулм ўртадан кетса, «ҳаққоният» туфайли майдонга келган вазият ва ҳаётга қандай инсон қарши кела олади ва душман бўлади?

Эски маданиятларнинг нуқсони шундаки, «ҳаққоният» ҳаётдан четга чиқариб қўйилди. Тассаввур этайлик: маданий бир жамиятни ташкил эттан инсонларнинг ҳаммаси ишларини ва ҳаракатларини мутлақо «ҳаққоният»га боғлаган бўлсалар, «ҳаққоният»га сиғмаган «фойда»дан воз кечсинлар. Инсонлар бирбирларидан норози, бир-бирларига қизғонч, бир-бирларига мухолиф бўла оладиларми? Бир-бирларининг дахлсизлигига қасд эта оладиларми? Бир-бирлари ҳақида ёмон ният, ёвуз мақсад майли қоладими? Йўқ, қолмайди! Бировнинг ҳуқуқимизга қарши келмаслигига амин бўлсам ва ўзим бировнинг ҳақига тажовуз этмайдиган бўлсам, ким мендан ранжийди ва мен кимдан ранжишим мумкин? Ҳеч кимдан!

Билмадим, фикрларимни англата олармиканман? Лекин бу дафъа ортиқ баҳслашмоқ имкони йўқ. Баҳсимиз натижасига келайлик:

Янги маданият «ҳаққоният» асосига қурилган бир яшаш тарзининг меваси бўлади. Бу янги маданиятни майдонга келтиришда мусулмонлардан зиёда сармояга содиқ, бир миллатни кўрмаяпман. Бу сармоямиз эса «Қуръон»дирки, ҳукмининг ўзи «ҳаққоният»дир. Ер ва мулк, сармоя ва фоиз, фард ва жамият, тижорат ва иш, меҳнат ва ғайрат, хайр ва хайрия ҳақидаги ушр ва закотнинг жамъи қоидалари инсонларни бахтиёр этувчи ҳақиқатлардир. Сармоя — мулк — тижорат ва иш ҳақидаги Қуръон қоидалари Оврупоча ҳуқуқ ва ахлоққа асос олинадиган бўлса эди, даҳшат солувчи социалистик фикрларга мутлақо ўрин қолмасди. Чунки оз-кўп ҳар ким мулкдан, сармоядан ва меҳнатидан баҳраманд бўлар эди. Бойликка асир, фоизга умр бўйи бир хизматчи бўлмас, бунча норозиликларга жой қолмас эди.

Ислом ҳуқуқининг юксак даражасини бошқа бир тасаввур билан янада аниқроқ ўртага қўямиз: масалан, XIX асрнинг Оврупоси инсоний яшаш ҳақидаги Қуръон қоидаларини қабул қилган бўлсин. Аввало, ҳар йили хазинага келадиган шунча киримнинг закоти, яъни қирқдан бири муҳтожларга ажратилади. Статистикага мурожаат қиламиз: неча миллион бўлар! Иккинчиси, миллионлари билан инсонларни ўзига асир этган миллиардларча нақд сармоядирки, фоизсиз ишламоғи лозим бўлади. Учинчиси, улкан Англия тўрт-беш минг, улкан Франция беш-ўн минг одамнинг мулки бўлмасди. Бўлган тақдирда ҳам бу ўлкалар ҳудудидан ҳар кимнинг баҳраманд бўлиши ҳар ким учун янада қулайроқ бўлурди.

Бундан сўнг келажакни ўйлаганда ҳисоб-китоб йўлини тутайлик. Оврупо бир кекса чолдир, тажрибаси кўпдир. Улуғ ёшига ҳурматимиз бор. Тажрибасидан ўрганамиз. Лекин хатоларини такрорламаймиз. Мактабларини, университетларини бизлар ҳам қурамиз. Аммо ақлларимизни қанча ёритсак, юракларимизни ҳам шунча «ҳаққоният» билан тўлдирмоққа ҳаракат қиламиз. Оврупода нимани кўрсак, ёш боладек олиб югурмаймиз. Эсли-ҳушли инсонлардек «Бу нимадир? Оқибати нима бўлади? Виждон ва ҳаққониятга уйғунми?» дея ақл тарозисига тортиб оламиз. Оврупо маданияти мулоҳазасиз қабул қилавериш мумкин бўлган бир нарса бўлса эди, бу маданиятга Оврупонинг ўз вориси душман бўлмас эди.

Яни бир такрорлайман: янги фанларини, кашфиётларини ва ижодларининг фойдали хизматларини инкор этмайман. Фақат ислом оламининг ислоҳот ва тараққиётга эҳтиёжи бўлган бир пайтда ҳеч бир мулоҳаза қилиб кўрмасдан Оврупога тақлид этишини ақлдан ҳисобламайман. Русия панславистлари Рус олами учун Оврупо маданиятини ўрганишга муносиб жойи йўқ, деб иддао этар эканлар, ислом оламининг ҳам ўз хусусиятларидан келиб чиқадиган бир тараққиёт йўлини ва янги бир маданиятни излаши лозим бўлмасми?

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси шоир Борис Пакка отаси

Пак СЕН-СУ

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси уюшма аъзоси Маннон Ғанига умр йўлдоши

Маъсуда ҒАНИЕВА

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади.

ДИҚҚАТ! ТАНЛОВ!

ЎЗБЕКИСТОН РАДИОСИНИНГ «АДАБИЁТ ВА РАДИОТЕАТР» БОШ МУҲАРРИРИЯТИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 5 ЙИЛЛИГИГА

«МЕҲРИНГ БИЛАН ЯШАЙМИЗ, ВАТАН!»

деб номланган, бадиий-публицистик асарларнинг кўрик-танловини эълон қилади.

Кўрик-танловда шоир-ёзувчилар, мақоланавислар, қаламкаш олимлар қатнашишлари мумкин.

ТАНЛОВ ШАРТЛАРИ:

Ватан нима ўзи?

Нима учун не-не шердил йигитлар бир кафт тупроқ учун азиз қонларини тўкадилар? Мустабидларнинг қиличи томон тик борадилар?

Ватан туйғуси ва тушунчаси энг аввало қаерда шаклланади?

Ватан тупроқми?

Ватан кўнгилми?

Қадим-қадимдан аждодларимиз юрт, Ватан туйғусини, бу ягона кенглик мустақиллиги тушунчасини ялов каби баланд кўтарганликлари тарихдан маълум. Танловга юборилган асарларда ана шу тушунча ва туйғулар акс этмоғи лозим.

ҒОЛИБЛАР ҚУЙИДАГИЧА ТАҚДИРЛАНАДИЛАР:

Битта биринчи мукофот — 5000 сўм.

Иккита иккинчи мукофот — ҳар бири 3000 сўмдан.

Учта учинчи мукофот — ҳар бири 1000 сўмдан.

Бешта рағбатлантирувчи мукофот — ҳар бири 500 сўмдан.

ҒОЛИБЛАРНИНГ НОМЛАРИ МУСТАҚИЛЛИК КУНИ ЭЪЛОН ҚИЛИНАДИ.

СИЗЛАРГА ИЛҲОМ ТИЛАЙМИЗ!

Эслатма: қўлёзмалар машинкаланган, биринчи нусхада қабул қилинади. Қўлёзмалар эгаларига қайтарилмайди.

Асарларни қуйидаги манзилга жўнатинг:

Тошкент шаҳри-47

Ҳоразм кўчаси-49

Ўзбекистон радиоси

«Меҳринг билан яшаймиз, Ватан!» кўрик-танловига.

Ўзбекистон радиосининг «Адабиёт ва радиотеатр» Бош муҳарририяти улуғ соҳибқирон бобомиз

АМИР ТЕМУР ТАВАЛЛУДИНИНГ 660 ЙИЛЛИГИГА

«БУЮК СОҲИБҚИРОН»

деб номланган кўрик-танлов эълон қилди.

Кўрик-танловда таниқли шоир — ёзувчилардан тортиб адабиёт майдонига эндигина қадам қўйган, Амир Темур тутган йўлидан, қилган ишларидан, музаффар юришларидан илҳом олган барча истеъдод соҳиблари қатнашишлари мумкин.

Кўрик-танлов қисса, ҳикоя, шеър, достон ва драматургия жанрлари бўйича ўтказилади.

ТАНЛОВ ШАРТЛАРИ:

Танловга тақдим этилган асарларда Амир Темур ва темурийлар сулоласининг жаҳон тарихи саҳнасида тутган ўрни, дунё маънавияти хазинасига қўшган ҳиссаси бадиий бўёқларла акс этиши керак. Улуғ соҳибқирон ҳомийлигида қурилган иморатлар, мадрасалар, энг муҳими, Темур бунёд эттан улкан давлат ўрамларидаги турмуш, маданий ҳаёт, урф-одатлар акс эттан асарлар Амир Темур салтанатининг моҳиятини тингловчига англатиши лозим.

ҒОЛИБЛАР ҚУЙИДАГИЧА ТАҚДИРЛАНАДИЛАР:

Битта биринчи мукофот — 10000 сўм.

Иккита иккинчи мукофот — ҳар бири 5000 сўмдан.

Учта учинчи мукофот — ҳар бири 2000 сўмдан.

Бешта рағбатлантирувчи мукофот — ҳар бири 500 сўмдан.

Ғолиблар юбилей ўтказиладиган кундан бир ҳафта олдин аниқланадилар ва юбилей куни уларнинг номлари маълум қилинади.

Муҳтарам қалам соҳиблари!

Сизларга илҳом тилаймиз! Илоҳим, буюк фотиҳ Амир Темур руҳи ҳаммамизга ёр бўлсин!

Эслатма: қўлёзмалар машинкаланган, биринчи нусхада қабул қилинади. Қўлёзмалар эгаларига қайтарилмайди.

Асарларни қуйидаги манзилга жўнатинг:

Тошкент шаҳри — 47

Ҳоразм кўчаси — 49

Ўзбекистон радиоси

«Буюк соҳибқирон» кўрик-танловига.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

* * *

НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

OZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1996 ЙИЛ

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32

Қабулхона телефони— 33-52-91

* * *

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир: Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир —Аҳмад ОТАБОЕВ

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 010. Ҳажми — 4 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593. 1 2 3 4 5 6